

A SZERBEK MAGYARORSZÁGON 1918–1921

Szerkesztette:
ZOMBORI István

BUDAPEST, 2016

„A NAGY HÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN” – A KALOCSA-BÁCSI
FŐEGYHÁZMEGYE A SZERB MEGSZÁLLÁS IDEJÉN
(1918–1921)

BEVEZETŐ

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 20. századi története bővelkedett sorsdöntő fordulatokban, és „címlapra kívánczó”, időnként felemelő, máskor tragikus eseményekben. A korábbi évszázadokhoz képest példátlan módon, soha nem tapasztalt tempóban alakultak át a működést meghatározó alapvető keretek: a terület és a népesség, az intézményrendszer, az anyagi körülmények-lehetőségek. Szinte minden területen egyaránt előfordultak történelminek nevezhető maximum- és minimum értékek.

Sosem élt több katolikus hívő a főegyházmegyében, mint a 20. század elején. Trianon után viszont a hívek 70 %-a határon túlra került, s a nagy múltú érsekség az ország legkisebb egyházmegyéje lett, ahol a magyar katolikus hívek aránytalanul kicsiny része (kb. 3 %-a) élt. 1918 novemberében tehát a szerb megszállás az egyházmegye nagy részét érintette, és a legtöbb helyen tartóssá is vált ez a hatalomváltás. A folyamatok megértésében segíthet, ha a történeteket hosszabb távon, a 20. századba „beágyazva” igyekszünk elhelyezni, és ehhez néhány jellemző adatsort számszerűsítve is megjelöltünk-áttekintünk.

TERÜLET, HATÁROK, SZERVEZETI KERETEK

1923-ban a történeti Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területének közel egymillió fős népességéből 674 ezer volt a katolikusok száma. A terület a Duna-Tisza közén fektett: Bács-Bodrog vármegye és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Solti járásai alkották (Solttól délre). A hívek nemzetiségi összetételére vonatkozóan nem közölnek adatokat az egyházmegye sematizmusai, így arra csupán a lelkipásztori nyelvhasználatból következtethetünk: eszerint a magyar nyelvű plébániák aránya 40 %, a német nyelvűeké 14 %, a délszláv nyelvűek aránya pedig 1–2 % volt. A legjellemzőbb mégis a különböző nyelvek-nemzetiségek együttélése (45%), és ezen belül is sok helyütt használták mindhárom említett nyelvet a lelkipásztorkodásban (16%). A 150 plébánia és lelkészség közül az Első világháború végét követő szerb megszállás mintegy 110 plébániát érintett, később a Trianoni döntés eredményeként, a szerb csapatok kivonulása után végül 60 maradt Magyarország területén, 204 ezer katolikus hívővel, és továbbra is többnyelvű volt a plébániák harmada.¹ A határon túlra, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került 90

¹ A plébániák-lelkészségek fenti számadatai az egyházmegye 1923-as megosztásának idejére vonatkoznak. Eltérő számadatokat kapunk, ha a szerb megszállás kezdetét, 1918 végét, 1919 elejét vesszük figyelembe, az eltérés oka a lelkészségek számának változása. Az 1919-es állapotokról a következő feljegyzést

plébánia-lelkészség keretein belül 470 ezer katolikus élt, s ez a korábbi érsekség igen számottevő részét, egyház-szervezetének 60, híveinek 70 %-át jelentette. Az ő gondozásukra a Szentszék 1923. február 10-én, Szabadka központtal létrehozta a Bácsai Apostoli Adminisztratúrát. Kalocsa számára ez a területvesztés – leszámítva az 1941–1944 közötti, rövid időszakot – véglegessé vált, bár Róma az Apostoli Adminisztratúrát végül csak jóval később, 1968-ban nyilvánította önálló püspökséggé, egyházmegyévé.

1923-ban tehát a nagy múltú Kalocsai Főegyházmegye Magyarország legkisebb egyházmegyéjévé vált, ahol hazánk katolikus lakosságának alig több mint 3 %-a élt, s a következő jelentős, maradandó változás csak hetven évvel később, 1993-ban történt a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye létrehozásával. Azóta az egyházmegye határai lényegében illeszkednek Bács-Kiskun megye területéhez. A II. János Pál pápa nevéhez fűződő, 1993-as átszervezés eredményeként egyébként igen jelentős volt a növekedés, a régi egyházmegye mind területét, mind pedig lakosságát tekintve megduplázódott, területe 3.979 km²-ről 8.400 km²-re, híveinek száma 200 ezerről több mint 400 ezerre nőtt. A 2008-ban megjelent adatok szerint a megye lélekszáma 547.459, ebből katolikus 379.423 (70 %). A plébániák (lelkészségek) és templomigazgatóságok száma összesen 129, a templomok-kápolnáké 151. Az egyházmegyének 107 papja és 12 állandó diakónusa volt. A terület és a hívek létszáma alapján a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye egyaránt a hatodik az összesen tizenhárom magyar egyházmegye sorában, vagyis mai méretei átlagosnak-közepesnek tekinthetők.

A 20. század sematizmusai számos érdekes statisztikai adatot rejtenek, melyek áttekintéséhez és elemzéséhez a továbbiakban két táblázatos adatgyűjtést is közlünk.²

A Főegyházmegye népességének vallási megoszlása

Terület, év	r.kat.	gör.kat.	ortodox	evan- gélikus	refor- mátus	izrae- lita	egyéb	össz lakosság
Kalocsa-Bács 1909	636.954	10.447	132.046	87.030	46.766	26.379	416	940.038
Kalocsa-Bács 1923	674.607	12.889	156.665	63.927	46.601	18.635	3.797	977.122
Kalocsa 1927	202.484	78	533	19.273	14.233	6.161	1.823	244.507
Bács 1929	479.211	12.160	175.832	70.001	29.549	16.708	3.528	786.989
Kalocsa 1936	290.670	261	535	19.232	15.473	4.979	1.984	338.113

olvashatjuk: „A meg nem szállott területen van 31 lelkészség, a bajai „háromszögben” 21 lelkészség, Bácskában, a megszállott részben 88 lelkészség. Összesen: 140 lelkészség.” Eszerint a megszállás 109 lelkészséget, vagyis az egyházszerkezet 78%-át érintette. Az arányok a bajai háromszög visszatérésével, ill. újabb lelkészségek szervezésével változtak. Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban: KFL.I.1.a.) Generalia de Archidioecesi. Iktatószám, keltezés és aláírás nélküli feljegyzés.

- 2 A statisztikai adatok forrásai az egyházmegyei évkönyvek (Schematismus, Névtár, Almanach), az 1975 előtti időkből latin, később magyar nyelven. A Kalocsa-Bácsai Főegyházmegye teljes területére vonatkozóan a következő évekből: 1909, 1923, 1942. A Trianon után Magyarország területén maradt, Kalocsai Főegyházmegye területére: 1927, 1936, 1950 (kéziratban), 1975, 1985, 1990. A Bácsai Apostoli Adminisztrátúra területére: 1929, 1941. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye területére 2000, 2008. Továbbá a népszámlálás adatai: *Népszámlálás 2001. 5. Vallás, felekezet*. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 2002.

Terület, év	r.kat.	gör.kat.	ortodox	evan- gélikus	refor- mátus	izrae- lita	egyéb	össz lakosság
Bács 1941	459.610	–	196.103		95.792	–	33.391	784.896
Kalocsa-Bács 1942	738.212	14.313	155.853	84.238	49.098	16.548	5.978	1.064.240
Kalocsa 1950	239.754	473	626	20.036	21.540	1.620	4.455	288.504
Kalocsa 1975	218.529	–	–	–	–	–	–	259.171
Kalocsa 1990	200.474	–	–	–	–	–	–	241.109
Kalocsa-Kecsk. 2000	422.406	–	–	–	–	–	–	557.112
Népszámlálás 2001	358.685	1.605	311	17.099	60.317	202	108.284	546.517
Kalocsa-Kecsk. 2008	379.423	–	–	–	–	–	–	547.459

A vallási megoszlás tekintetében a katolikus többség az egész évszázadon át kétségtelen, s ez a többség markánsabb az országos átlagnál. Míg a katolikusok országos aránya az össznépeséget tekintve 60–65 % volt, Főegyházmegyénk esetében ez a szám 68–85 % között mozgott. (Változásai a különböző korszakokban: Kalocsa-Bács 68–70 %, Kalocsa 80–85%, Kalocsa-Kecskemét 75–70%).

Figyelemre méltó, hogy a Kalocsa-Bácsi érsekség második legnépesebb vallási közössége a görög keleti (szerb ortodox) volt, melynek létszáma a 20. század első felében 150–200 ezer között mozgott.

Egy másik jellegzetesség, ami eltér az országos átlagtól, hogy a protestáns egyházak aránya összességében mindvégig csak kb. fele volt az országos átlagnak, és 10–14 % között mozgott. Köztük hosszú időn át az evangélikusok voltak többségben (elsősorban Bácskában), s ez a helyzet csak az 1993-as határváltozás után változott meg a reformátusok javára (nyilvánvalóan a Kiskunság területének köszönhetően).

Bácska elvesztése után a katolikus valláson kívül tulajdonképpen nem maradt másik, létszámát tekintve hasonlóan jelentős („százezres”) vallás a Főegyházmegyében. A 2001-es népszámlálás adatainál viszont érdemes az „egyéb” oszlopban szereplő számra felfigyelnünk, mely két részből adódik össze: egyrészt sok kis vallási közösség összesen kb. 6 ezres lélekszámát jelenti, másrészt 102 ezer vallás nélküli, azaz elvallástalanodó, „közömbös” állampolgárt takar, s ez utóbbi szám a 20. század első felében még csak alig néhány ezres volt. Az egyik tanulása a táblázatnak, hogy a század második felének éppen ez a legszembetűnőbb vallási változási folyamata a lakosság körében: a magát vallástalanoknak, egyházon kívülnek valló tömeg százezres növekedése.

A sematizmusok adatai szerint a katolikus népesség a 20. század első felében a magyarországi részen szépen gyarapodott, míg a bácskai, határon túli részen kis mértékben csökkent. A növekedési folyamatban törést jelentett a második világháború, ezt követően az egyházmegye átszervezéséig, majd azután is folyamatos csökkenés tapasztalható, amely a területről történő elvándorlással, a népesség fogyásával és az elvallástalanodással függhet össze. (A sematizmus és a népszámlálás adatainak eltérése az ezredfordulón érthető, hiszen más volt a számítás alapja. Egy megkeresztelt, egyházi nyilvántartásokban szereplő felnőtt személy nem biztos, hogy vallásosnak mondta magát a népszámlálás adatgyűjtőinek kérdésére, s ez az „olló” azóta csak tovább nyílt a későbbi népszámlálások idejére.)

Figyelembe véve a népesedési tendenciákat s az említett folyamatokat, sajnos előre vetíthető, hogy a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye katolikus híveinek száma hamarosan a száz évvel ezelőtti Kalocsa-Bácsi Érsekség hívő-létszámának felére csökken. Ez a

„feleződés” még akkor is figyelmeztető jelenség, ha figyelembe vesszük, hogy időközben komoly területi változások is történtek. Az összehasonlítást ugyanis lehetővé teszi a szervezeti keretek hasonlósága: 1909-ben 130 plébánia-lelkészség működött, 2008-ban 129 (a templomigazgatóságokat is figyelembe véve).

Az egyházszervezet, papság és szerzetesek adatai

Terület, év	plébánia/ lelkészség	plébános, lelkész	káplán	tanár, hitoktató	nyugdíjas	teológus hallg./ kisszeminarista	összes pap/ külföld	szerzetes rend /ház/fő
Kalocsa-Bács 1909	128/2	130	87	–	19	46/48	284	5/38/691
Kalocsa-Bács 1923	147/3	149	76	20	19	36/35	287	8/49/–
Kalocsa 1927	63/1	64	25	13	12	25/41	139	6/17/517
Bács 1929	90/24	112	19	5	3	19/129	145	7/28/–
Kalocsa 1936	65/2	67	40	15	11	32/23	159	9/25/575
Bács 1941	92/22 (39)	115	73	12	2	25/98	219	7/34/–
Kalocsa-Bács 1942	156/35	191	103	24	19	44/135	392	20/68/856
Kalocsa 1950	68/19	87	43	26	18	29/47	225	–
Kalocsa 1975	72/5	79	26	5	15	10/-	139/26	–
Kalocsa 1990	72/5	61	4	3	17	12/-	95/18	2/2/–
Kalocsa-Kecsk. 2000	113/11	72	9	1	17	10/-	103/9	11/13/–
Kalocsa-Kecsk. 2008	124	71	14	1	22	18/-	103/4	11/13/–

Rátérve a Főegyházmegye szervezetét és papságát ismertető táblázatra, elsőként talán azt emelnénk ki, hogy Trianon hatása kissé eltérő volt az egyházszervezet, a népesség és a papság létszámának tekintetében: míg a plébániák-lelkészségek és a katolikus hívek terén Kalocsa vesztesége 60–70 %-os volt, addig a magyarországi részen maradt a papság közel fele. Vagyis a korábbi hívek 30 %-át a papok 50 %-a látta el. Az ezt követő két évtizedben azután mindkét oldalon a papság létszámának jelentős gyarapodása figyelhető meg, amely nyilvánvalóan meghaladja a hívek létszámnövekedésének arányát-mértékét. Így alakult ki a 20. század közepére az a helyzet, amikor egy-egy szolgálati helyre átlagosan két lelképásztor is jut, és az egy papra jutó hívek száma összességében alig több mint ezer. Mindezek hatását erősítette közel ezer szerzetes jelenléte-munkája is. Az egyházszervezet és a klérus tehát a statisztikai adatok tükrében a század közepén volt a csúcson, ereje teljében. Éppen akkor, amikor politikai alapon megkezdődött módszeres üldözése.

1950 után megcsappant az utánpótlás, politikai nyomásra korlátozták a teológus hallgatók létszámát, s ez hosszú távon, a papság egy részének üldöztetésével, külföldre menekülésével és hivatás-elhagyásával ill. a szekularizáció erősödésével együtt fejtette ki kedvezőtlen hatását. A Bácsai Apostoli Adminisztratúra területén ezek a kedvezőtlen kö-

rülmények már hamarabb kialakultak, a papi utánpótlás képzése megfelelő intézmények, iskolák, teológia hiányában távol (pl. Zágrábban) folyt, s a második világháború újabb áldozatokat, kitelepítetteket és menekülteket eredményezett. A Kalocsai Főegyházmegye területén élő papság létszáma 1950–1990 között 58 %-kal csökkent, az egy papra jutó hívek száma pedig kétezerre nőtt. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyében az ezredfordulóra az oldallagosan ellátott (vagyis helyben lakó pap nélküli) plébániák és lelkészségek száma 52 volt (az összes plébánia-lelkészség 42%-a), az egy papra jutó hívek száma pedig meghaladta a négyezret.

A Főegyházmegye szervezetét tekintve, a plébániák-lelkészségek száma a század első felében jelentősen nőtt, a kalocsai rész esetében pl. 1923–1950 között másfélszeresére (60-ról 87-re). A legjellemzőbb változás ebben az időben a lelkészségek (vikáriák, helyi káplánások) számának gyarapodása. A folyamat a bácskai részen volt az erősebb, s ez összefüggésben állt azzal, hogy a különféle nemzetiségek közötti békét így szerették volna minél inkább biztosítani. A több nemzetiségű plébániákon ui. önállóan működő részegyházakat, ún. vikáriákat különítettek el nemzetiségek szerint, anyanyelvű lelképásztort biztosítva. (Korábban az istentiszteletek nyelve, ugyanazon templom használatának-kezelésének eltérő szokásai okozhattak konfliktusokat a egyes plébániákon, s a feszültségeket a politikai viszonyok tovább fokozhatták.) Az 1941-es évben Bácskában 22 hasonló vikária mellett még 39 létrehozását tervezték-szervezték.

A Főegyházmegye magyarországi részén elsősorban a hívek létszámának gyarapodása és a lelképásztori ellátás hatékonyságának növelése tette szükségessé az újabb lelkészségek szervezését, és a folyamathoz kedvező háttérrel biztosított a lelképásztorok számának már említett, jelentős növekedése (1944–45-ben a Délvidékről menekült papok újabb hulláma jelent meg). Az 1950-es években azonban ez a folyamat lelassult, és néhány új plébánia szervezésétől eltekintve le is állt, a lelkészségek száma ezután inkább csökkent (a népesség létszámával együtt).

A táblázat adatai kapcsán érdemes még megjegyeznünk, hogy a főállású hitoktató-tanár papok elsősorban a városokban tevékenykedtek, és nagy segítséget jelentettek a helyi lelképásztorok munkájában. 1950-től azonban tevékenységük ellehetetlenült, ezután már csak teológia tanári és szemináriumi megbízatások fordulnak elő, a papképzés szolgálatában.

A papság teljes létszámának adatainál az 1950-es évektől egy-egy második szám is előfordul, amely a külföldön tartózkodó (általában különféle okokból külföldre menekült) papokat jelenti. 1975-ben ez a szám 26. Az „elvándorlás” valójában ennél jelentősebb volt, itt csak azok a nevek szerepeltek, akik még éltek, és akiknek megmaradt a kapcsolata az egyházmegyével. Nem szerepel a táblázatban, de a sematizmusok közölnek adatokat a papi hivatást elhagyók számára is: 1942–1975 között 17, 1975–1985 között 4, 1990-ben pótlólag újabb 7, 1990–2000 között 5 nevet találunk, ez összesen 33 személy. A külföldre menekültek és pályaelhagyók száma összesen mindenképpen meghaladta a hatvanat, vagyis látható, hogy ezek a jelenségek is jelentősen hozzájárultak a papság létszámának fogyásához a 20. század második felében. 2000-ben a feltüntetett számok mellett még 12 szerzetes is végzett lelképásztori szolgálatot.

A szerzetesek számadatai kapcsán jegezzük meg, hogy azok nagyobb részét a női rendek-kongregációk (elsősorban a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek) házai és apácái jelentették, a férfi szerzetesek száma a 20. század első felében-közepén nem érte el a százat a kis egyházmegye területén (ők összesen három rendházban éltek:

Kalocsán jezsuiták, Baján ferencesek és ciszterek). A szerzetesrendek 1950-es „feloszlata” után hosszú időre megszűntette jelenlétüket az egyházmegyében. A határon túli részen a férfi rendek közül ferencesek Szabadkán és Bácsón, karmeliták Zomborban éltek, a legtöbb háza az egykori kalocsai iskolanővéreknek volt 20 településen, akik elszakadva Kalocsától, 1930-ban felvették a Miasszonyunkról nevezett Bácskai Szegény Iskolanővérek nevet (Congregatio Sororum Pauperum Ludimagistrarum de Domina Nostra Backaensium), és iskoláik elvesztése (államosítása) után is általában a helyükön maradtak. Rajtuk kívül egy-egy kórházban-árvaházban még több női szerzetes társulat is jelen volt a térségben.

A BÁCSKAI URALOMVÁLTÁS MEGJELENÉSE AZ EGYHÁZMEGYEI KÖRLEVELEKBEN

A főegyházmegye központjában, Kalocsán egyértelműen az egyházkormányzattal kapcsolatos jogok megőrzésére törekedtek, vagyis a háború végén minden nehézség és változás ellenére igyekeztek úgy folytatni a kormányzást, ahogyan azt azelőtt is tették. Figyelembe véve, hogy a szerb katonai megszállás a lakosság mindennapi életét alapvetően befolyásolta, talán meglepő lehet számunkra, hogy az egyházmegyei körlevelekben a témának szinte alig van nyoma. A „hiányosság” egyik magyarázata lehet, hogy egyházi szempontból a változó politikai viszonyok pusztán „kellemetlen körülményeket” jelenthettek, erre pedig ráadásul a demarkációs vonal mindkét oldalán volt példa, emlékeztetőül talán elég a Tanácsköztársaság idején, 1919 júniusában Kalocsán történetekre, Szamuely csapatainak látogatására és a hírhedt statáriális kivégzésekre utalnunk. Ilyen körülmények közepette a reménykedők abban bíztak, hogy a világégés-ámokfutás egyszer véget ér, s túlélve a nehézségeket a józanész diadalmaskodik, és a helyzet rendeződni fog. A túlélés stratégiája tehát az egyházkormányzati cselekvőképesség és jogok megőrzésére, ill. az említett reményre alapozódott.

Az egyházi kommunikáció legfontosabb eszköze a rendszeresen megjelenő főegyházmegyei körlevél³ volt, melynek kb. havonta megjelenő számai a plébániákhoz minden nehézség ellenére eljutottak. Ez a folyamatosság érezhető a praktikus közlések stílusából és a rendelkezések jellegéből, valamint abból az igényből is, hogy a körlevelek kiadási költségéhez a hozzájárulást a megszállt területek plébániáiról is bekérték.⁴ Továbbra is rendszeresek voltak a dispositiok (papi áthelyezések) a főegyházmegye teljes területén, az egyházi szolgálati helyek tehát a határtól függetlenül változhattak. A felmerülő problémákat a területi adottságoknak megfelelően igyekeztek megoldani, minden panasz vagy minősítés nélkül, így pl. a jugoszláv oldalon jelentkező, jelentős postaköltségek fedezésére felszólították a templompénztárakat (miközben a magyarországi egyházi hivatali célú levelezés kedvezményes volt, költségeit visszaigényelhették, vagy díjtalanul adhatták fel

3 Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno ... dimissae. 1922-től magyarul: Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az ... évről. A cím változása nem meghatározó a tartalom nyelvével illetően: ahogy korábban is voltak magyar, latin és délszláv nyelvű részek is a körlevelekben, a többnyelvűség továbbra is megmaradt.

4 Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről. 433/1922 sz. *Körrendeletek költségeihez a templompénztárak hozzájárulása megállapíttatik.* A fizetésben elmaradóktól a magyar területekről 100 koronát, a jugoszláv területről jugoszláv 100 K-t kértek beküldeni Kalocsára, az Alapítványi Hivatalba.

a küldeményeket).⁵ A pénzfogalom is működött az egyházmegye teljes területén, beszédtek a befizetéseket a papi nyugdíjalapba, és a tanítói nyugdíj-igényeket is rendszeresen bekérték Kalocsára. A kántortanítói nyugdíjak folyósítását a jugoszláv részeken is megoldották, a bácsi plébánosra bízva annak kifizetését: az érintetteknek nála kellett jelentkezni a járandóságért.⁶ A különféle segélyek gyűjtése-folyósítása is folyamatos volt az egész egyházmegye területén, az összegző adatok a körlevelekben rendszeresen megjelentek. Hasonló megoldások sorát idézhetnénk, melyekből látható, hogy az adott körülmények között igyekeztek megtalálni a modus vivendit, és a körlevelekben vállalták az illetékes közigazgatási hivatalok kéréseinek közvetítését is. Így pl. közölték a zombori főispáni hivatal megkeresését az újvidéki Narodna Uprava által megkívánt, iskolai alkalmazottakat érintő hivatali eskütétel ügyében 1919 januárjában, felszólítva a római katolikus iskolák igazgatóit és tanítóit a kívánt eskü letételére.⁷ Annak ellenére, hogy ezt sokan jogtalannak tartották, itt nincs nyoma elzárkózásnak vagy tiltakozásnak. A körlevéli közlésekben jól láthatóan a felmerülő problémák praktikus megoldására törekedtek, mivel ennek a kommunikációs csatornának a főegyházmegye teljes területén vállalhatóan és működőképesnek kellett maradnia. Feltehetően nem kívántak alapot adni a körlevelek esetleges betiltására, amire könnyen sor kerülhetett volna, hiszen a határon túlra szánt példányok nyomtatását nagyrészt Szabadkán oldották meg, ahol ki kellett állni a szerb cenzúra próbáját is a közléseknek a megjelenés érdekében.

Jó példa lehet a praktikus megoldások keresésére Várady Lipót Árpád⁸ érsek 1921. január 7-i körlevéli közlése a hitoktatás ügyében, melynek háttérében az iskolák államosításának egyébként fájó ügye állt. Az érsek mégis mértéktartóan, tárgyilagosan állapította meg a következőket: „*A jugoszláv kormánynek az iskolák államosítására irányuló akciója befejezést nem nyert, sőt több hitközség miután a jugoszláv törvény felekezeti iskolát nem ismer, hajlandónak nyilatkozott a magániskolák létesítésével járó tetemes terhek viselésére, hogy ezzel a gyermekek vallásos nevelését biztosítsa.*” Majd kifejtette, hogy néhány helységben a jugoszláv tanhatóság a római katolikus iskolákat már államosította. Mivel ezekben az iskolákban a hitoktatást a továbbiakban csak az ott alkalmazott tanárok végezheték, ezért arra kérte az érsek a papságot, hogy hetente egy-két alkalommal tartsanak hitoktatást az egyes osztályoknak külső helyszínen, s a megvalósítás módjáról jelentést is küldjenek Kalocsára.⁹

5 Litterae Circulares 2212/1921. sz. *Hivatalos levelek szállítási költsége*

6 Litterae Circulares 86/1921. sz. *A hivatalos pénzek Jugoszlávia területén a szabadkai Szent Antal nyomdába küldendők.* A jugoszláviai papi nyugdíj összegek beszédéről tehát Szabadkán gondoskodtak. – Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények 223/1922. sz. *Kántortanítói nyugdíj ügyében intézkedés.* A 118 nyugdíjas a Főképtalani Alapítványkezelő Hivatalban Kalocsán, vagy pedig Evetovics János bácsi prépost plébánosnál vehette fel nyugdíját, aki ezen járandóságokat a magyar koronának megfelelő értékben előlegezte.

7 Litterae Circulares 327/1919. sz. *Iskolai alkalmazottak eskütétele.*

8 Várady Lipót Árpád: (Temesvár, 1865. jún. 18. – Kalocsa, 1923. febr. 18.) 1888-ban szentelték pappá a csanádi egyházmegyében, tanulmányi felügyelő és teológiai tanár lett a temesvári szemináriumban. 1890-től központi, hivatali szolgálatban állt, először püspöki szertartó, majd titkár. 1896. decemberében miniszteri osztálytanácsosi kinevezést kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, ahol 14 éven állt a katolikus ügyosztály élén. 1899-től a csanádi székeskáptalan kanonkjá, 1902-ben Ferenc József sebenicói püspöki címet adományozott neki. 1906-tól a Szent László társulat egyik alelnöke. 1911-től győri megyéspüspök, 1914-től kalocsai érsek.

9 Litterae Circulares 119/1921. isk. sz. *A hitoktatás ügyében intézkedés.*

AZ URALOMVÁLTÁS NYOMAI A HIVATALI LEVELEZÉSBEN

Sokkal konkrétabb megfogalmazásokkal és kérésekkel, határozottabb hangnemmel találkozhatunk a közvetlen hivatali levelezésben, hiszen a fent említett jogvédő álláspontot valójában itt kellett-lehetett érvényesíteni a gyakorlatban. Az érsekség és a megszállt területek szerb közigazgatásának kezdeti kapcsolatára jellemző Várady Lipót Árpád érsek 1919. január 30-án, Kalocsán kelt levele, mely szóvá teszi a legsúlyosabb problémákat:¹⁰

„A Narodna Upravának, Újvidék

Bács-Bodrog vármegyének a szerb és franciacsapatok által történt megszállása olyan új helyzetet teremtett, amely a megoldandó kérdések egész sorozatát veti fel. Ezen kérdések megoldása nem közönséges feladat elé állítják a Narodna Upravát, mint a közhatalomnak a mondott területen ez idő szerinti gyakorlóját, viszont a kérdések, amíg meg nem oldatnak, súlyos teherként nehezednek a közönségre, tehát hallgatással nem mellőzhetők.

Kötelességemnek ismerem, mint a vármegye területén lakó több mint 600000 róm. kat. hívő főpásztor az eddig tapasztaltak alapján előterjesztést tenni, oly célból, hogy a Narodna Uprava a hívek lelki vezetése szempontjából jelentkező szükségleteket, kívánalmakat, panaszokat megtudhassa és orvosolhassa.

Éltet a remény, hogy ily irányú eljárásom nem fog eredmény nélkül maradni. Reményemet merítem: az előadandó kívánalmak igazságos és méltányos voltából; merítem azon erkölcsi elvek erejéből, amelyekben kívánalmaim gyökereznek és amelyek védik a legyőzöttet, kötelezik a győzőt is. De nem kevésbé merítem reményemet a megszálló hatalom több tényéből, amelyek arra engednek következtetni, hogy e hatalom a jogrendnek erőteljes védelmezője, s hogy előtte az erkölcsi értékek nem közömbösek.

Hogy a tényekből néhányat említsek, utalok arra, hogy a megszálló hatalom a vagyon és személybiztonságot a megszállott területen azonnal helyreállította. Utalok arra, hogy a büntények nem hagyatnak megtorlás nélkül, hanem erényes visszautasításra találnak. Utalok arra, hogy panaszomra az egyik érsekségi bírósági elnökség önkényes eljárása megzaboláztatott, tisztjeim kérelmére az érseki erdők vandál pusztításának gát lett vetve. Azt sem hagyom említés nélkül, hogy amikor egyes bizantinos szellemű elemek¹¹ felajánlkoztak olyan egyházi ovációkra, amelyek a megszálló hatalmat meg sem illetik, amiket az nem is kívánt, a belátó katonai parancsnokok azokat önmaguktól elhárították.¹² Ezen józan és férfias magatartás jogosít fel a reményre, hogy egyes sérelmesnek

10 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban: KFL.I.1.a.) Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztázat több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.)

11 görög keleti, szerb ortodox egyházi személyekről, valószínűleg papokról lehet szó

12 Egy példa a hasonló esetekre: Baján a belvárosi plébánián megjelent a helybéli szerb (ortodox) lelkész, és a szerb katonai parancsnokra hivatkozva kérte, hogy vasárnap délelőtt tartsanak Te Deumot a szerbek bevonulása alkalmából. Bary Viktor plébános-helyettes kitérő választ adott, mondván, hogy ha ezt a városi hatóság kéri, megteszi. Az ügyben azonnal a polgármesterhez fordultak, aki jelezte, hogy a kérés teljesítése a nép körében ellenszenvet váltana ki, mire a szerb parancsnok eltekintett ettől a kívánságtól. 1918. nov. 18-án, Baján kelt jelentése végén Bary Viktor plébános-helyettes örömmel jegyezte meg, hogy „Különben a városban nyugalom van, s a megszálló katonaság nagyon előzékeny, s a rendet fenntartja.” Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Plébániai iratok (a továbbiakban KFL.I.1.b.) Baja-Belváros 5502/1918. sz. Érck.: 1918. XI. 21. A felzeten: *Baja. Szerb katonaság bevonulásával kapcsolatban rend van. Tudomásul.*

látszó intézkedések, némely súlyosnak érzett nyomás a kellő megvilágítás után talán megszüntethetőnek, vagy legalább is enyhíthetőnek fog bizonyulni. Ezen reményemben van szerencsém a következőkre nagybecsű figyelmüket felhívni:

A censura kezelése a megszállott területeken túl szigorúnak mutatkozik. Megtörténik, valószínűleg az eljáró közegek nagy elfoglaltsága, esetleg kényelemszeretete okából, vagy talán azért, mivel nem ismerik ki magukat, hogy teljesen ártatlan folyóiratok, mint közveszedelmesek lefoglaltatnak, újságlapok tömegesen megsemmisíttetnek, viszont egyes lappéldányok mintegy jutalomként egyeseknek átadatnak, akik azután azokat uszoraáron továbbítják a közönség között. Egyházi leveleket kapok ugyan Bács megyéből, de több jel oda mutat, hogy számos küldemény útközben elvész. Legyen szabad tehát kérnem, hogy a kívülről könnyen felismerhető egyházi levelezés bocsáttassék át szabadon, amivel szemben leveleimért vállalom a felelősséget. A magánlevelek ne semmisíttessenek meg, hanem áttekintés után jussanak el a címzetekhez. A hírlapokra, szakközlönyökre nézve szűnjék meg a beviteli tilalom; a köznyugalom szempontjából is célszerű, hogy ha a közönség tájékoztatást nyer, mint ha teljesen tájékozatlanul marad és vad híreszteléseknek lesz kiszolgáltatva. A szellemi éheztetés kegyetlen büntetés, Bács megyéből Szibériát csinál.

Nem kevésbé fontos a pénzküldés is Bács megyébe. Bizonyos tekintetek arra indítják a megszálló hatalmat, hogy a forgalomban levő osztrák-magyar bankjegyeket lebélyegeztesse, újak behozatalát pedig eltiltsa. De vajon nem-e lehetne kivenni az egész tilalom alól a sok Bács megyei lelkész, tanítónyugdíjas, áldozár, tanár, tisztviselő stb. folyó fizetését, amelyből azok élnek, amelyre rá vannak utalva? Az ellenőrzésbe nem akarnék beavatkozni, viszont azonban nem látszik méltányosnak, emberies eljárásnak, hogy az igényjogosultak illetményeiktől egyszerűen elűtessenek. A pusztá tiltó intézkedés helyett tehát valamely célszerű eljárási szabály volna alkotandó. Ottani megkeresésre múlt évi december 31-én 626. sz. a. felhivatott a róm. kat. tanszemélyzet, hogy az eddig élvezett államsegélyről küldjön kimutatást.¹³ A kívánt adatok lassan beérkeznek, de a mostani postaközlekedés mellett sok el is fog veszni. Nem indokolja-e ezen tapasztalat is, hogy más rendszer beállításáig a korábbi rendszer ellenőrzés mellett fenntartassék?

A szabadkai Szent Antal nyomdát a megszálló hatóság bezáratta. A Délvidék c. szabadkai napilapot betiltotta. Barth Benedek,¹⁴ egyházmegyei áldozárt és nyomdaigazgatót egy időre bezárták. Állítólag hasonló sors fenyegette Hegedűs Benjamin¹⁵ szabadkai szentgyörgyi plébánost is.

Nem világos előttem, miféle okokból történtek ezen intézkedések? Egyik plébánosom jelentéséből arra kellene következtetnem, hogy XVIII. számú körlevelem lett volna a nyomda bezárásának s talán Barth úr letartóztatásának is oka. Ezen körlevelet a ma-

13 A korábban folyósított, magyar államsegélyekről a Narodna Uprava kért kimutatást, az érsekiség közreműködött az adatok begyűjtésében.

14 Barth Benedek: (Mérk, Szatmár m., 1888. február 24. – Bácsalmás, 1940. szeptember 18.) 1912-ben szentelték pappá, majd káplán volt Bácsordason, Dunabölkényen és Csonoplyán. 1916-tól a Szabadka-Szent Teréz plébánia káplánja, 1917-től a Szent Antal Nyomda igazgatója. 1921 szeptemberétől a Kalocsai Főszékeskáptalan előnékesese, 1923-tól Bácsalmáson adminisztrátor, majd 1926-tól plébános.

15 Hegedűs Benjamin (Szabadka, 1882. okt. 9. – Bajmok, 1954. aug. 24.) 1907-ben szentelték pappá, káplán volt Monostorszegen, majd 1911-től Szabadka-Szent Rókus plébánián. 1913-tól plébános-helyettes Nagyfényben, 1917-től plébános Szabadka-Szent György plébánián, 1943-ban innen vonult nyugdíjba. 1939–1941 között volt egy politikai háttérű pere a Bácskai Apostoli Kormányozóság szentszéki bírósága előtt.

gyar köztársaság kikiáltása alkalmából adtam ki. Egyik célja volt, hogy a köztársasági államformára való átmenet kapcsán a várható túlcsapongásoknak lehetőleg elejét vegye. Tartalmának nagyobb része azonban abból állott, hogy a világháború után beállott helyzetnek megfelelő intelmekkel, buzdításokkal látta el a hívő közönséget. Ily irányú intelmekre, buzdításokra mindenhol szükség volt, a megszállott területen is. Egyébként pedig a szerződészerű megszállás tényét a körlevél kifejezetten elismerte, megtorlásra tehát okot nem szolgáltatott.¹⁶ Egy más híradás szerint a körlevél valóban csak ürügy, a tulajdonképpen ok pedig az intézkedésekre az lett volna, hogy a Szent Antal nyomdában megjelenő Délvidék tüntetett a megszálló szerb hatalom ellen. Hasonló kifogás merült volna fel Hegedűs Benjamin plébános viselkedését illetően.

Valóban nincs módomban elbírálni, hogy a vádak alaposak-e, de feltéve és meg nem engedve, hogy alaposak, felteszem a kérdést, hogy nem méltóztatnak-e úgy vélni, hogy a mostani körülmények között, amikor mindenkinek a lelke egy vagy más okból sebes, mindenkinek a szíve vérzik, a szavakat lehet úgy mérlegelni, mint normális időkben? És ha már türelmet, elnézést kell gyakorolni, nem gyakorolhatja-e azt könnyebben a győző, mint a legyőzött? És ha elnézésnek nem adatott hely, hanem a büntetés vétetett alkalmazásba, nem gondolják-e immár expiálnak¹⁷ a valódi vagy csak talán vélt sérelmet?

Amidőn e kérdéseket felteszem, hozzáfűzöm ama kérelmet, hogy a Délvidék megjelenését méltóztassanak újból lehetővé tenni. Lehetnek s bizonyára vannak is az említett lapnak fogyatkozásai, viszont azonban tagadhatatlanul tényező a közönség irányításában, és pedig oly módú irányításában, amely ma hézagpótló, mert a közönség egy tekintélyes részének bizonyos erkölcsi támaszt nyújt, amelyre a közönségnek a társadalmi rend fenntartása érdekében szüksége van. Ez az érdek nem lehet közömbös Önök előtt sem; a közönség ezen érdeke szempontjából reménylem, hogy kérelmem meghallgatás nélkül nem marad. Másfelől magam részéről szívesen megteszem a lépéseket, hogy a lap a tapasztaltakból okulást merítve folytassa működését, semmi irányba ok nélkül ne támadjon, ellenben teljesítse építő munkáját.

Sok oldalról hangzik a panasz amiatt, hogy a bírakat, közigazgatási tisztviselőket, a tanszemélyzetet hivatali esküre kényszerítik. A kívánt eskünek több formája van. Egyik szigorú, a másik kevésbé szigorú forma, alig egyéb, mint fogadalom a hivatali teendők buzgó, pontos teljesítésére. Többen vonakodnak az esküt letenni, s ha mégis leteszik, azt csak fenyegetésre teszik, a jegyzőkönyvben azonban az vétetik fel, hogy az eskütételt szabadon teljesítették. Méltóztassék elhinni, hogy a kikényszerített eskünek semmi becse, semmi értéke nincs, még csak azt a célt sem szolgálja, hogy demonstratív ereje legyen a megszálló hatalom mellett; ellenkezőleg alkalmas a megszálló hatalmat kompromittálni, mint olyant, mely az eszközökben nem válogatós. Bölcs megfontolásába ajánlanám tehát az eskü tekintetében eddig követett eljárás revízióját oly irányban, hogy az eskü további kivételétől, mint idő előtti dologtól tekintsenek el.

16 Az érsek a körlevélben a határokkal kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Rendkívül súlyos gondok nehezednek még reánk. A legfőbb gond hazánk épsége, amelyet betörő csapatok és a diadalmi mámorban megnövekedett hódítás vágya fenyeget. A betörésekkel szemben, amennyiben azok a kötött fegyverszünet feltételein kívül eső vállalkozások, reméljük, meg fogják az országot védelmezni hős fiaink.” ld. Litterae Circulares 5430/1918. sz. Főpásztori szózat a köztársaság kikiáltása alkalmából. Kalocsa, 1918. nov. 16-án.

17 értsd: jóvátettnek, levezekeltnek

A szorosan vett egyházi élet köréből szóvá kívánom tenni a plébánosok kinevezésének ügyét. Szabadkán a politikai hatóság két városi plébániára lelkészeket nevezett ki,¹⁸ hivatkozva arra, hogy a Narodna Uprava a kegyúri jogot reá ruházta. Így beállítva a tételt, téves. A Narodna Upravának nem volt kegyúri joga, azt tehát nem is ruházhatta a politikai hatóságra, de van Szabadka városának az egyház által elismert és gyakorolt kegyúri joga, s mivel a város közigazgatási szervezete most a megszálló hatalom rendelkezése alatt áll, gyakorolhatta nem ugyan a kinevezést, de a bemutatást a Narodna Uprava által kijelölt közeg. Megjegyzem, hogy szükség és ok nélkül mellőztetett Szabadka város közönségének bevonása, miért is a bemutatást azon fenntartással fogadtam el, hogy abból a város közönségére semmiféle következtetés nem vonható. A bajai plébánia betöltésénél annyiban esett hiba, hogy a katolikus közönséget képviselni hivatott városi testületet a megszálló hatalom alakította meg, nem választás, hanem kinevezés útján és akként, hogy csaknem kivétel nélkül szerb és bunyevác lakosokból állította össze a képviselő testületet, holott a város és a katolikus plébánia közönségeinek óriási nagy részét nem azok alkotják. Természetes, hogy az egyoldalúan alakított testület bizalmából választott plébános a kat. közönség előtt éppen ezen okból vajmi könnyen ellenszenves fog lenni. A bemutatást, figyelembe véve a város közönségének kényszerhelyzetét, elfogadtam, azon reményben s a plébános előtt beiktatása alkalmával kifejezett azon várakozással, hogy iparkodni fog az előzetesen hiányzott közbizalmat legalább utólagosan megszerezni.¹⁹

Szabadka városában a politikai hatóság a Szent Rókus plébánián változást rendelt el az isteni tisztelet rendjében a magyarság rovására. Hasonló történt az ugyanottani Szent György plébánián. A politikai hatóság ezen eljárása önkényes, tárgyilag alig indokolható. Önkényes, mert a templomban rendelkezni az egyházi és nem a politikai hatóságnak van joga. Tárgyilag alig indokolható, mert a magyar nyelv az említett helyeken a bunyevácok sérelme nélkül foglalt helyet. De még ha volna is valamely részletben módosítandó, javítandó a bunyevác hívek érdekében, miért nem kéretett az intézkedés az illetékes egyházi hatóságtól? Az érseki hatóság minden méltányos kívánságot a leglelkismeretesebb módon szokott mérlegelni. Az isteni tisztelet nyelvének szabályozása pedig éppen sokat foglalkoztatta már, ami természetes is, mert ott, ahol miként ezen egyházmegyében magyarok, németek, bunyevácok, sokacok, tótok sokszor vegyesen laknak, gyakorta felme-

18 Konkrét személyeket sajnos nem tudunk megnevezni. Személyi változások 1918 decemberében a lelkészek-hitoktatók körében bőséggel voltak, de nem tudni, közülük kik lehettek a város által „kinevezett” személyek. 1918. december 27-én kelt levelében arról értesítette a szabadkai városi tanácsot az érsek, hogy szabadkai hitoktatókká nevezte ki Vojnits-Tunics Antal, Szkenderovics Antal, Szvoboda Lajos és Svraka Ferenc volt tábóri lelkészeket. Ld. KFL.I.1.b. Szabadka-Szent Teréz 1037/1918. Szabadkai hitoktatók. – Az anyakönyvek bejegyzéseinek vizsgálata alapján Szabadka-Szent Rókus plébánián Nacsá Lajos káplán állt szolgálatba 1919. január elején, Szabadka-Szent Teréz plébánián 1918–1919 fordulóján Kanyó Lajos és Svraka Ferenc káplánok kezdték meg a munkát. Mindannyian tábóri lelkészi szolgálatból érkeztek, kinevezésüket az 1918. dec. 28-i körlevél is tartalmazta. Közülük Kanyó és Svraka korábban is a Szent Teréz plébánia káplánjai voltak, így visszatérésük régi szolgálati helyükre aligha kifogásolható.

19 Vojnits Dániel apát-plébános nyugalomba vonulása után, a kifogásolt módon kinevezett, új plébános Budanovich Lajos, későbbi püspök volt. Budanovich Lajos: (Bajmok, 1873. márc. 27. – Szabadka, 1958. márc. 16.) 1897-ben szentelték pappá, káplán volt Szántován (Hercegszántón), Katymáron, Szabadka-Szent György plébánián, majd Zomborban, Újvidéken és Baján is. 1912-től Béregen plébános. 1918 decemberétől Baja-belvárosi plébános, majd 1920 januárjától Szabadka-Szent Teréz plébánosa. 1923-tól ő volt a Bácsi Apostoli Adminisztratúra első kormányzója.

rülhet a rendezés szükségessége.²⁰ Intézkedéseiben az érseki hatóságot soha nem vezették egyoldalú tekintetek, hanem a hívek lelki üdve. Becsületes kormányzásra mutat, hogy a hívek békessége megőriztetett: még ott is, ahol a múltban zavargások voltak, kimutatható, hogy a zavargások nem az érseki hatóság intézkedéseinek célzatosságára, hanem egészen más s nem mindenkor a legtisztább okokra vezetendők vissza. Jellemző bizonyíték mindenesetre az eddigi egyházkormányzat tárgyilagossága mellett az a tapasztalat, hogy most a viszonyok gyökeres felfordulása idejében sem merült fel számottevő panasz avagy kívánság. A bunyevác nemzeti Tanács jelentette ugyan, hogy baján nincs bunyevác káplán, de ezt eléggé magyarázza az a körülmény, hogy a katonai lelkészi szolgálatra éppen a bunyevác nyelvet beszélő káplánok hívtak be első sorban, amiatt az állomás nem volt betöltve, de a sz. ferencrendiek templomában volt a nem nagy számú hívekről gondoskodás. Tatháza iránt az az észrevétel merült fel, hogy a filialista hívei (Mátételke) nem gondoztatnak bunyevác nyelven. A panasz alapján nyomban kérdés tétetett s az a válasz érkezett, hogy a filiális hívei igen jól értenek magyarul és nem kívánnak bunyevác szolgálatot. Íme ezek a felmerült panaszok, amelyek mindenesetre igazolják, hogy az érseki hatóság eddigi rendszere helyes volt.

Ezen egyedül helyes rendszert felborítással fenyegeti a mostani szabadkai példa. Ha a tett intézkedés nem történt azért, mert az ügy eléggé felderítve nem volt, hanem célja volna az egyik nyelvcsoport megrövidítése, akkor az intézkedés valóban nem időszerű. Eddigél is már, legalább ezen egyházmegyében minden hívőnek nyelve megbecsülésben részesült. A világháború azonban arra mutat, hogy a nemzeti nyelv ezentúl még hathatósabb ortalomban fog részesülni: nem lesz ezentúl csupán a kormányzó hatalom józan belátására, becsületére, nem lesz csupán önvédelemre utalva, hanem úgyszólván a világ közvéleményének védő pajzsa alá fog helyeztetni. Párizsban éppen most dolgoznak az új s mégis mindig örök emberséges jog szabályain. A jog szól az egész világ számára, az alól Bács megye és Szabadka sem lehet kivétel. Nem szükséges ezt tovább fejtegetnem. A Narodna Uprava bölcsessége be fogja látni, hogy mi a teendő. A szabadkai politikai hatóságot megkerestem, hogy intézkedését helyezze hatályon kívül, a Szent Rókus plébánost utasítottam, hogy a korábbi gyakorlathoz térjen vissza. Önöket pedig tisztelettel kérem, hogy ha volna valamely indokolt kívánság az isteni tiszteleti nyelvek tárgyában, azt méltóztatassanak velem további tárgyalás végett közölni.

Az előadottakból méltóztatik látni, hogy a fogvatkozások előtt is olykor szemet hunyok meg gondolván, hogy most rendkívüli időket élünk. Ez a megfontolás bírt arra, hogy átbocsássak oly dolgokat, amelyek a jogszerű kívánalmaknak talán nem felelnek meg, de a kényszerhelyzetből magyarázhatók. Nehogy azonban az eddig történtek úgy vétessenek, hogy azok kivétel nélkül helyesen is történtek, kívántam ezen előterjesztéssel élni, egyben

20 A téma valóban gyakran felmerült a hivatali ügyintézésben, a két említett plébánián (Szabadka Rókus és Szent György) nem sokkal korábban, 1917-ben rendezték a nyelvhasználat ügyét, melynek során terjedelmes akták születtek. Az akkor alkalmazott szabályozás szerint a szertartások nagy részét „megfelezték”, s az egyik részt magyar nyelven, a másikat bunyevácul tartották. Az említett akták alapján ítélve a fent idézett érseki levélben említett tárgyilagosság és panaszmentesség nem valósult meg maradéktalanul, a szabályozás célzatosságára utal pl. a következő elismerő érseki megjegyzés a Hegedűs Benjamin Szabadka-Szent György plébánosnak írt válaszevel fogalmazványának végén: „Egyúttal elismerésemet fejezem ki, hogy Nis. a magyar istentisztelet nagyobb térfoglalását ügyesen keresztül tudja vinni. Kalocsa, 1918. I. 22.” Ld. KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György 6209/1917. Ér. 1917. XII. 29. Istentisztelet nyelvjárási vonatkozó válasz.

pedig tiszteletteljesen felkérem, hogy az előadottakat nagyra becsült, jóakarátú megfontolása tárgyává tenni méltóztassék.

Fogadja többire kiváló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.

Kalocsa, 1919. január hó 30.

kalocsai és bácsi érsek”

A Narodna Uprava udvarias válaszában lényegét megismerhetjük Várady Lipót Árpád érsek újabb, 1919. február 18-án kelt levelének fogalmazványából is. Ebben megköszönte az érsek a Narodna Uprava intézkedését a kegyúri jogok és az istentisztelet rendjének helyreállítása, jövőbeni helyes értelmezése érdekében. Hasonlóképpen, örömmel fogadta a szabadkai Szent Antal nyomda felszabadításának híret, s a Délvidék c. napilap megjelenésének engedélyezését. Az említett, helyi eredményeken túl viszont nem sikerült változást elérni az eskük kényszerítése ügyében, melyben a Narodna Uprava nyilvánvalóan a központi rendelkezések végrehajtására hivatkozott, és hasonlóképpen Belgrádba továbbították a posta és a cenzúra működésével kapcsolatos panaszokat is, melynek eredményét az érsek – válaszlevelének megjegyzése szerint – kíváncsian várta, bár a helyzet inkább rosszabbodott, ahelyett, hogy javult volna. A levélből az is kiderül, hogy a Narodna Uprava kérte Várady érseket, hogy az istentisztelet nyelvi kérdéseinek megoldásánál számoljon a változott viszonyokkal, és hasson oda, hogy Bács megye nagyközönsége nyugodjék bele új állami hovatartozásába. Az érsek ez elől határozottan elzárkózott, kifejtve, hogy akkor érdemes visszatérni a kérésre, ha az említett viszonyok és az állami hovatartozás a nemzetközi jog szabályai szerint rendezve lesznek, „*addig azonban, amíg ezen új jogrend elő fog állani, a magam részéről arra kérem Önöket, hogy a status quo erőszakosan ne bolygattassék.*”²¹

Az említett fogalmazvány áthúzott befejező része mutatja, hogy a levél elküldése előtt, még további módosítások történtek, a változás magyarázata egy névtelen, dátum nélküli feljegyzés, mely a megszállt területről érkezett friss információkon alapult, s tartalmát az érsek teljes egészében beépítette a Narodna Upravának írt válaszlevelébe. A végleges, elküldött levél tehát az említett fogalmazvány tartalma után, a következőképpen folytatódott:²²

„Fájdalom a legutóbbi időkben felmerült újabb incidensek indokolják az aggodalmat, hogy a viszony a megszálló sereg és a lakosság között napról-napra mindinkább elmérgesedik.

Így pl. a közeli Érseksanádon egy magyar gazda lakodalomra hívott egy szerb katonát, aki a háború alatt mint internált szolgált, a családdal jó barátságba jutott, és most Baján teljesít a szerb csapatnál katonai szolgálatot. A mulatozásnak verekedés lett a vége, a verekedés megbosszulására néhány szerb katona jött ki a faluba, a saját ügyükben bíraskodni. Mikor ezek is visszautasításban részesültek, katonai büntető expedíció szállott ki. Az összeütközés több halottat és sebesültet számlált s a község érdemes derék jegyzője testi fenyítésben részesült, s talán még most is fogva van.

21 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, kézirásos fogalmazvány. A felzetén pirossal „*Politica*” megjegyzés, valamint a tárgy meghatározása: „*Narodna Uprava – vallási sérelmek iban.*”

22 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, gépelt tisztázat, magyar és német nyelven is

A Magyarokazsza melletti Adorján községben hasonló természetű összekoccanás szerb katonák és a falubeliek között azzal végződött, hogy több gazdának házát felgyújtották.

Bajaszentistvánon valami incidens merült fel ismét lakodalmon szerbek és bunyevácok között. Egyelőre annyit tapasztal a vidék, hogy Bajaszentistvánba bemenni és onnan kijönni nem lehet.

Újvidéken a közönség egy része azon hírre, hogy a párizsi konferencia a megszálló seregeket visszaparancsolta volna, tüntetett. A tüntetésben állítólag részt vettek volna az ottani magyar és katolikus főgimnázium tanulói. Ezen körülmény szolgált volna okul arra, hogy a gimnázium érdemes, békés igazgatóját letartóztatták, mintha annak módjában lett volna olyan tömegjelenségben, amilyen a tüntetés volt, az ifjúságot bármily irányban befolyást gyakorolni. Reményem, hogy azóta az igazgató már szabadlábra helyeztetett.

Martonoson még tavaly júniusban elhatározott, hogy a tél folyamán missio tartassék. A missiók ájtatosságok, melyet idegen, többnyire szerzetes papok tartanak egy-egy helységben, 8–10 napon át. Előadják a keresztény hit fő- és legkomolyabb igazságait. Hatásuk igen gyökeres és üdvös szokott lenni a nép jellemének javítása és szelidítése szempontjából. A missiók ideje a tél, amikor a nép ráér nap nap mellett a templomot látogatni. A martonosi plébános tehát januárban várta a már júniusban kijelölt szerzetes atyákat, jövelelüket a martonosi szerb parancsnoknak bejelentették, aki a missiót helyeslőleg tudomásul vette. Miután az atyák tényleg odaérkeztek, be lettek küldve Zentára, hogy az ottani szerb parancsnoknál is jelentkezzenek. Ezt megtevé, a zentai parancsnok őket lecsukatta azután visszaküldte Budapestre. Onnan pedig a magyar kormánytól felhívtam, nyilatkozzam a martonosi expeditio tárgyában, mert Újvidékről panasz tétetett Vyx francia alezredesnél, hogy politikai agitáció céljából papok nyugtalanítják Bács megyét. Íme egy mondván csi-nált rabló történet, telve helytelen feltevésekkel és igazágtalan gyanúsításokkal!

A tanév második felének megkezdését sajnálattal és nagy megütközéssel tapasztaljuk, hogy Bács megyéből a megszálló sereg parancsnokai nem bocsátják át az egyetemi és középiskolai ifjúságot a határvonalon. Némelyikük szökve átjut a demarkációs vonalon, de ez ritka kivétel, a nagy része otthon reked, mulasztja az iskolákat.

Ezen rendszabály indoklására két okot hallottam felhozni. Az egyik ok az, hogy van középiskola Bács megyében, van egyetem Zágrábban, nem szükséges tehát, hogy az ifjúság távolabb fekvő intézeteket felkeressen. Ez az érv nem szerencsés. Van középiskola Bács megyében, de az még nem elegendő, mert a tanuló befogadásához kosztos hely is kívánatik. És közben kivihetetlen annyi tanuló számára új helyet keresni bács megyei városokban. Az egyetemet illetőleg Zágráb nem képes teljes kompenzációt nyújtani, az ifjak nem értik az ottani előadói nyelvet, de befogadásra sem találtak, mert egyebektől eltekintve, elég gond a zágrábiaknak egyelőre a saját hallgatóikat élelemmel ellátni.

Nem szerencsésebb a másik érv a sajtóságos eljárás indoklására, amely úgy hangzik, hogy a szerb ifjúság is nélkülözte négy éven át az oktatást, amíg a szövetséges hadak Szerbiát megszállta tartották, nélkülözheti azt a magyar ifjúság is. Ez sem helytálló érvelés, mert a háború alatt bizony a magyar ifjúság nagy része is, noha az egyetemek nyitva voltak, nélkülözték az előadásokat, mert túlnyomó nagy számban katonai szolgálatot teljesítettek.

A szerb ifjúság szenvedett hátrányát indokolta tehát a kényszerhelyzet: a háború.²³ Most azonban már vége a háborúnak, azzal együtt a kényszerhelyzetnek is, és ha ilyet

23 A fogalmazvány fázisban itt szerepelt még egy mondat, ami a tisztázatból végül kimaradt: „A háború folytán nem kevésbé szenvedett a magyar ifjúság.”

mégis előidéznek, azt az önvédelem szüksége többé nem indokolja, az mesterségesen van előidézve. Ezen intézkedés lehet rendőrpolitika, de nem kultúrpolitika, legkevésbé pedig előrelátó politika. Ilyen formán barátokat szerezni, bizalmat ébreszteni nem lehet; az ilyen intézkedések túszurások, melyek csak sebeket ejtenek, újabb és újabb elkeseredést vonnak maguk után.

Mivel a felmerült incidensek alkalmasak arra, hogy a megszálló sereg és a megye lakossága között a túrhető viszony időleges fenntartását is kockáztassák; minthogy továbbá a jelentkezett konfliktusok az emberiség általános törvényei szerint is elítélendőek, kérve-kérem Önöket, hogy még végzetesebb összecsapások elkerülése céljából méltóztassanak a felsoroltakat és a hozzá hasonló, itt részletesebben meg nem is ismert eseteket megfontolás tárgyává tenni, és a helytelen irányba induló kurzust helyes irányba terelni.

Fogadja többire hódoló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.

Kalocsa, 1919. február hó 18.

Dr. Várady Lipót Árpád

kalocsai és bácsi érsek”

Az eskük ügyében egyébként Várady Lipót Árpád érsek álláspontja következetes maradt: bár magát az eljárást nem helyeselte, és szót is emelt ellene az illetékes hatóságoknál, az érintett személyektől mégsem kérte annak megtagadását, hanem inkább az eskü letételét javasolta, tekintettel a kényszerhelyzetre. (Hasonló helyzetet 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság idején egyébként Magyarországon is átéltek.) 1920 májusában, az érintett Bács megyei lelkészek, tanítók, apácák lelkiismeretének megnyugtatására ezt a javaslatát azzal indokolta, hogy az eskü megtagadása előre láthatóan erőszakos kiutasításhoz vezet, azt pedig senki sem szeretné, „*hogy a hívő nép utolsó és úgyszólván egyetlen vezetőit is megfosztassék. Az sem hallgatható el, hogy a Bács megyei egyházi személyzet tömegesebb kiutasítása a legsúlyosabb zavarokat vonná maga után. Egyfelől könnyű prédának bocsátaná a megürült állomáshelyeket, idegen személyzet hatalmaskodásának és térfoglalásának, másfelől a meg nem szállott területeken olyan túltömöttséget idézne elő, amely a papság megélhetését is kockáztatná.*”²⁴

Azt, hogy az érsek félelme megalapozott volt, és az említett vándorlási folyamat be is következett, a papság statisztikai adatai is igazolják: míg a határon kívül maradt hívek aránya 70% volt, a lelkészkedő papságnak alig több mint 50%-a maradt a térségben (ld. a statisztikai részben közölt táblázatok adatait).

A Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóság (Narodna uprava za Banat, Bačku, i Baranju) 1919 márciusában megszűnt, a regionális közigazgatást a belgrádi Belügyminisztérium egyik ügyosztálya végezte a továbbiakban. Noha belgrádi levélváltásoknak Kalocsán nincsen nyoma, az mégis látható, hogy pontokba gyűjtött, petíció-jellegű kéréseket a továbbiakban is fogalmaztak meg az érseki aulában, erről tanúskodik pl. egy francia és német nyelven is elkészült, 6 pontos irat, a következő követelésekkel²⁵:

24 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi 1544/1920. sz. Kelt Kalocsán, 1920. május 17-én. Az esperesi hivataloknak címzett, gépelt tiszttázat, több példányban. A felzetten az elsőként adott iktatási tárgyszó pirossal áthúzva: „Uradalmi”. Tárgy meghatározása: *Utastítás a jugoszláv eskü letevésére.*

25 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, iktatószám nélkül. Három nyelvű fogalmazvány, a felzetten „Uradalmi” tárgyszóval, Révay aláírással, szept. 12-i dátummal (év megjelölése nélkül, valószínűleg 1920 őszén). Révay Tibor irodaigazgató feljegyzéséből kiderül, hogy a fogalmazvány az érsek megbízásából készült, magyar változatát Winkler Pál készítette.

„1.) Nyitassanak meg a határok kölcsönösen a személyi forgalom számára olyképp, hogy ki-ki saját hatóságának igazolványa alapján akadálytalanul utazhassék. A forgalom szabadságához tarozik a személyi poggyász és hasonlók háboríthatlan ki- és bevitele.

2.) Az ifjúság ne akadályoztassék a közép és felsőbb iskolák látogatásában, a lelkészi személyzet, apácák állomásaik felkeresésében. E célból külön is biztosíttassék a szabad utazás.

3.) Az egyházi, iskolai személyzet mostani állapotában egy évig tartassék fenn és a jugoszláv állam ama rendelete, mely szerint a hitfelekezeti iskolák magán iskoláknak nyilváníthatnak, függesztessék fel; a hitfelekezeti iskolák, kántorok, tanítók fa illetménye ne vonassék be. A hitfelekezeti iskolák nyilvánossági jellegének fenntartása mellett részesüljön a hitfelekezeti tanszemélyzet állami fizetésekiegészítésben, hasonlóképpen a plébánosok, káplánok és hitoktatók.

4.) A főpapi javak autonómiája ismertessék el, ne akadályoztassék, hogy ezen javak a központi igazgatás költségeiben arányosan részt vegyenek. A Bács község melletti javak jövedelmeiről, melyek eddig elvonattak, adassék elszámolás.²⁶

5.) A statusquo fenntartása terjesztessék ki a jelenlegi középiskolákra, beleértve a zombori magyar gimnáziumot.

6.) Az átmenetnek számított egy év szolgáljon egyebek között a jövődö kultúrpolitika elveinek megállapítására és annak kiviteléhez szükséges előfeltételek megteremtésére.”

Tekintettel a nehezödő kül- és belpolitikai körülményekre, 1919. május 5-én Várady érsek levélben kereste meg a Főszékesegyházi Káptalant Kalocsán, hogy jelezze, akadályoztatása esetén kire bizza egyházkormányzati jogait. A meg nem szállt területeken a helynöki teendők ellátására a káptalan tagjait kérte (nem név szerint, hanem rangidős beosztás, stallumok szerinti sorrendben, ha valaki akadályoztatva van, a következő veszi át a tisztséget), s ha valamennyi kanonok távozni kényszerülne Kalocsáról, dr. Gonczlik Kálmán²⁷ érseki titkárt és dr. Pál Mátyás²⁸ lelkiigazgatót, a megszállt területen pedig dr. Tantos Gyula²⁹ bajszentistváni plébánost bízta meg a vikáriusi teendők végzésével.³⁰

26 A kérés az érsekség határon túli, bácsi uradalmának kezelésére, jövedelmeire vonatkozott, a szerbek megítélése szerint ennek a jövőben a határon túli egyházmegye-rész céljait kellett szolgálni, ez adott alapot a „lefoglalásához”. Az egyházmegye megosztása, a Bácsi Adminisztrátúra 1923-as létrehozása erősítette ennek az érvelésnek a létjogosultságát, Kalocsáról később nemzetközi pert is kezdeményeztek az ügyben. Az érseki uradalom birtokainak területe a 19. sz. végén 85 ezer kat. hold volt, melynek nagy része Trianon után is Magyarországon maradt. A határon kívül maradt rész a Bácsi kerület volt, melynek területe a 19. sz. végén 16 ezer kat. hold, a birtok jelentős része, kb. fele erdő volt. Ld. DÓKA Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. sz-ban*. METEM, Bp. 1997. 173–174. o.

27 Gonczlik Kálmán: (Mohol, 1885. szeptember 21. – Kalocsa, 1965. november 19.) 1909-ben szentelték pappá. Káplán volt Horgoson, majd hitoktató Baján. 1912-től a kalocsai tanítóképző hittanára, a káptalan előnékese és hitszónoka, 1913-tól az Érseki Hivatal munkatársa, 1915-től érseki titkár. 1922-től Bajabelvárosi plébános. 1942-től kalocsai kanonok.

28 Pál Mátyás: (Katymár, 1885. május 13. – Kalocsa, 1938. december 7.) 1907-ben szentelték pappá. Káplán volt Bácsbokodon, majd 1912-től Kalocsán, innen kezdve egészen haláláig az érseki városban szolgált. 1913-tól hitoktató a kalocsai tanítóképzőben. 1916-tól az iskolanővérek polgári tanítónőképzőjének tanára, 1919-től a nővérek lelki igazgatója. 1927-től a zárdai intézetek (öt iskola) igazgatója. 21 éven át a Mária-Kongregáció prézese, a missziós munka nagy támogatója. Ő indította el a Katolikus Világmisszió c. negyedéves folyóiratot. Halála után az iskolanővérek boldoggá avatási eljárást kezdeményeztek.

29 Tantos Gyula: (Tolna, Tolna vm., 1877. február 10. – Kalocsa, 1955. július 9.) 1902-ben szentelték pappá, 1905-től a Nagyszeminárium tanulmányi felügyelője Kalocsán 1911-től az intézmény rendes tanára. 1917-

Vikárius, azaz külön területi illetékességű helynök kinevezésének szükségessége csakhamar hivatalosan is felmerült a megszállt területek kormányzásával kapcsolatban. Kalocsán attól féltek, hogy ez az egyházmegye megosztását készítene elő, így a kérés elől egy ideig elzárkóztak, 1920 őszén még summásan annyit írtak egy kapcsolódó akta felzetére: „*Bács megye külön vicariust nem kaphat.*”³¹ A döntést valószínűleg személyi kérdések is hátráltatták: a szerbek által is elismert vikárius nyilvánvalóan csak „kompromisszumos” személy lehetett, ezen a fórumon már nem volt lehetőség pl. az érsek bizalmát élvező Tantos Gyula kinevezésére, akit a szerb hatóságok letartóztattak, egy ideig fogva tartottak, és bizonyos tudósítások szerint meg is vertek...

Az idővel változó megítélésről abból a levélből tájékozódhatunk, melyet 1921. május 2-án Gr. Bánffy Miklós külügyminiszternek írt Várady érsek, a levél elején a következőket olvashatjuk:³²

„A budapesti apostoli nunciatúra közvetítette a pápai államtitkárnak a kalocsai egyházmegye megszállott részére nézve nyilvánított ama nézetét, hogy ott érseki helynök kinevezéséről gondoskodni lehetne. Eddig ugyanis abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Bács megye megszállott részeivel a hivatalos levelezést fenntartom, és az egyházmegye e részét is közvetlenül kormányzom.

Ezen értesítés kapcsán elhatároztam, hogy Evetovics János³³ prépost, bácsi plébános nevezem ki érseki helynökké. Ő érdeklődött Belgrádban, vajon a kormány elismerné-e őt ezen állásában, mire a vallásügyi minisztertől azt a választ kapta, hogy hivatalosan sohasem ismerheti el, mivel a helynök egy külföldön székelő egyházfejedelem exponense lenne. A vatikáni szerb követ egyébként is azt a hírt hozta, hogy Őszentsége hajlandó apostoli adminisztrátort Jugoszlávia e részére kinevezni. Egyben felhívást kapott, hogy az ügyet írásban is terjessze a miniszter elé, aki ezt a minisztertanács elé vinni fogja.

Ezen irat benyújtásakor a vallásügyi minisztériumban azt az értesülést kapta, hogy nincs kizárva, miszerint más megoldásig a kinevezendő vicarius működését tolerálnák, mint ahogy eddig is túrték intézkedéseimet.”

A levél folytatásából kiderül, hogy az érsek a belgrádi kormány jóváhagyására várt a kinevezéssel, s mivel azt nem kapta meg, a magyar külügyminiszter tájékoztató-közbenjárását kérte az ügyben. A belgrádi hallgatás meglepte, hiszen Evetovics képviselői mandátumot kapott, joggal feltételezték tehát, hogy jugoszláv szempontból megbízható személy. Várady érsek ekkor már fontosnak érezte a kinevezést, mert mint írta:

től bajszentistváni plébános, 1919–1921 között a megszállt részeken az érseki uradalom adminisztrátora. 1931-től Kalocsa-belvárosi plébános, kanonok, a főegyházmegyei Actio Catholica igazgatója. 1939-től káptalani jószágigazgató, 1946-tól a Kalocsai Főszékeskáptalan nagyprépostja.

30 KFL.I.1.a. Vicarialis 1518/1919. sz. Érsk.: 1919. V. 5. Kézrel írt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

31 KFL.I.1.a. Vicarialis 2682/1920. sz. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

32 KFL.I.1.a. Vicarialis. Iktatószám nélkül. Érsk.: 1921. V. 2. A felzetten: *Vicarialis. Érdeklődés a Külügyminisztérium úján a vicarius elismertetéséről.* Kézrel írt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

33 Evetovics János: (Bácsalmás, 1860. máj. 15. – Bács, 1923. aug. 10.) 1885-ben szentelték pappá. Káplán volt Bátyán, Bácsbokodon, Katymáron és Bajmokon, 1889-től káplán és hitoktató Baján. 1902-től haláláig Bácsán plébános. 1912-ben a Nemzeti Munkapárt bácstóvárosi képviselőjelöltje, 1920-ban a megszállt területen vállalt képviselőiséget.

„Amennyiben e tekintetben nehézségek merülnének fel, bizalommal kérem Exc. hathatos támogatását, annál is inkább, mert a magyar nemzeti érdekek védelme szempontjából előnyösebbnek látszik a kalocsai érsektől függő vicariusnak, mint a tőlem teljesen független és önállóan rendelkező apostoli administratornak beállítása.”

Az ügy nyilvánvalóan kellemetlen volt Kalocsa számára, mert a zombori helynökség szervezése egyébként előrehaladott stádiumban volt, készen állt a szükséges okmányok sora. Ma is megtalálható az akták között pl. Evetovics János prépost, plébános vikáriusi kinevezésnek egy aláírt, eredeti példánya, a jogok és kötelezettségek részletes, hat oldalas felsorolásával, és hasonlóképpen az espereseknek tájékoztatásul elküldendő értesítésmásolatok eredeti, aláírt példányai.³⁴ A kinevezések-tájékoztatások még 1921. április 29-én születtek, és a fentebb említett fejlemények miatt valószínűleg sosem lettek elküldve. Másnap, április 30-án kelt Körmöczy Ernő³⁵ zombori apát-plébános felmentésének fogalmazványja, hiszen az új vikárius szolgálatának infrastrukturális hátterét a zombori plébánia jelentette volna.³⁶

Belgrád hallgatása pedig tartós maradt, s ez nyilván nem volt véletlen. Vikárius jóváhagyása helyett ők a diplomácia útjain inkább a Kalocsától független adminisztrátor kinevezését szorgalmazták Rómában, és feltehetően nem akarták ennek esélyeit rontani egy ilyen egyszerűbb, helyi megoldással. 1922 decemberében a pécsi püspöki irodáról keresték meg a kalocsai hivatalt azzal a kérdéssel, hogy van-e az egyházmegyének provikáriusa az elszakított területen. Az érdeklődő levélben a pécsi dr. Mosonyi Dénes egy lehetséges megoldásként felvetette a szentszéki segítség kérését, miszerint az érintett püspökök által kinevezett vikáriusokat a Szentszék apostoli vikáriusokká tehetné. Révay Tibor irodaigazgató Kalocsán rövid válaszát ceruzával az akta felzetére írta:

„Válaszoltam: nálunk nincs provicarius, sem apostoli adminisztrátor. Közvetlenül intézzük Jugoszlávi ügyeit. A Rómába való fordulás mellőzhető volna. XII/29. R.”³⁷

Az utolsó, tömör mondat szerint Kalocsán ekkor már nem reméltek megoldást Rómától ebben az ügyben. Korábban, 1921 februárjában még terjedelmes levélben fordult Várady Lipót Árpád érsek az Apostoli Szentszékhez, segítséget kérve nehéz helyzetében. Levelét az alábbiakban közöljük.³⁸

„Szentséges Atya!³⁹

Szomorodott szívvel leírni kívánom Szentséged előtt egyházmegyém azon részének állapotát, amelyet a Jugoszlávok megszállva tartanak és mély alázattal kérem, hogy megismerve szenvedéseinket, bajainkat, azokat amennyire lehetséges orvosolni, vagy legalább enyhíteni kegyeskedjék.

34 KFL.I.1.a. Vicarialia 1324/1921. Kalocsa, 1921. ápr. 29. Eredeti, Várady érsek által aláírt példányok. (Elhelyezve a Generalia tárgysorozatban.)

35 Körmöczy Ernő: (Zombor, 1877. júl. 8. – Zombor, 1925.) 1900-ban szentelték pappá, káplán Bácskerteszen, Csonoplyán, Mélykúton, Kunbaján, Bezdánban, majd 1910-től Zomborban. 1919-től zombori plébános.

36 Iktatószám nélküli fogalmazvány, a felzetén: 1921. IV. 30. *Zombor. Körmöczy a lemondásra felhívatik.* (Elhelyezve a Generalia tárgysorozatban.)

37 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, iktatószám nélkül, érk.: 1922. XII. 31.

38 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Érk.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslavorum.*

39A megszólításból, ill. a levél záró részéből jól láthatóan a címzett XV. Benedek pápa volt.

1.) A Jugoszláv uralom kiterjedtsége. Egyházmegyéből a Jugoszlávok megszállás alatt tartják csaknem az egész Bács megyét, amit Bácskának is neveznek. Ezen területen van 107 plébánia, mintegy: 238.508 magyar, 182.534 német, 95.608 szláv, összesen 516.640 róm. kat. vallású hívővel. A trianoni béke értelmében a most megszállott területtől a Jugoszlávoknak vissza kell adniuk egy részt, ez az úgynevezett „Bajai háromszög”. Ezen a részen a Kalocsai egyházmegyének visszaadatnék 21 plébánia, 144.359 magyar, 36.945 német, 17.423 szláv, összesen 198.727 róm. kat. hívővel. Háborítlanul jelenleg 32 plébánia felett rendelkezem 91.098 magyar, 8111 német, 5122 szláv, összesen 104.331 róm. kat. hívővel. Említeni kívánom, hogy a pécsi egyházmegyéből is bizonyos számú plébánia és hívő végleg a jugoszlávoknál fog maradni, a csanádi egyházmegyéből végleg ott marad 64 plébánia, mintegy 250.000 magyar és német ajkú hívővel. Bács megyét és csanádi egyházmegyéhez tartozó Torontál, Temes megyéket „Vojvodínának” is nevezik.

2.) A vallás ügye. A szerb hivatalos körök és sajtó egy nemzeti egyház alapításáról beszélnek. Nem régen egy szerb nyelvű lapban azt írták, hogy miután Róma nem engedélyezte a külön püspökséget, azért most itt az ideje, hogy nemzeti egyházat alapítsanak. A szabadkai főispán egyik szabadkai plébánosnak mondotta: Itt az ideje, hogy maguk elszakadjanak Rómától és alakítsák meg a nemzeti egyházat. A hivatalnokok arról regélnek, hogy egy vallásúakká kell lennünk, hogy nincs is különbség a katolikus és szerb vallás között, csak a római patriarchának hatalmi féltékenységéről van szó. Állítólag Szabadkán hat, feleséges, Horvátországból mostanában oda telepedett horvát pap ül, akik alkalom adtán valószínűleg fellépnének nemzeti egyházi aspirációikkal. Arról, hogy ezek ott vannak, a szabadkai papság Djakovárról és a zágrábi jezsuitáktól kapott értesítést, közvetlenül maguk semmit sem tapasztaltak. A katolikus vallás rontását szolgálják azon merőben önkényes, zsarnoki intézkedések, amelyekkel magyar, de német papokat is, minden kihallgatás, vizsgálat nélkül, egyik napról a másikra, sokszor még a csomagolásra sem hagyva időt, kiutasítanak, expatriálnak. Eddigélé 4–5 ferenczrendi szerzetest, 5 világi papot utasítottak ki, de az egyik miniszter fenyegetve mondotta, hogy 14 pap van még a listán, akik legközelebb ki fognak küldetni. Az utóbbi hetekben (lásd a mellékletet) a bajai főgymnasiumból a ciszterciátakat ki akarták utasítani, de a budapesti francia missio közbelépésére elállottak a szándéktól. Egy papomat számkivetésbe, Valjebóba küldtek, ahonnan azonban az haza szökött. Többeket frivol okokból fogságba vetettek, és miután ártatlanoknak bizonyultak, eresztettek szabadon. A papság fölött Damokles kardként lebeg a kiutasítás veszedelme. Elég egy ellenségének besúgása, hogy zaklatásoknak legyen kitéve, amelyeknek a vége soha nem látható előre. A legfontosabb volna ezen a bajon segíteni, hogy a papság ne legyen mint a heloták, a hivatalnokok önkényének kiszolgáltatva. Ha panasz van ellenük, annak alaposága vizsgáltassék meg, legyen alkalom a védekezésre. Ha a mostani állapot fennmarad, azon veszedelem előtt állunk, hogy Bács megyéből a szükséges lelképászorok kiutasítatván, ott nagy szükség, a magyar részen pedig egészségtelen többség fog az egyházi személyzetben elő állani. Egyébként kötelességszerűleg megjegyzem, hogy a jugoszláv kormány mindeztideig hallgatagon tűri kormányzásomat. Személyi ügyekben rendelkezem, a posta közlekedés folyamatban van, ha lassú is.

A papság és a hívek, ide számítva a szláv ajkú katolikusokat, nagy ellenszenvvel kezelik a jugoszlávokat, vallásukhoz, egyházukhoz, rendületlen ragaszkodnak. sőt iskoláikat is, az első meglepetés leküzdése után, védelmezik.

3.) Az iskolák ügye. A belgrádi kormány a múlt év nyarán rendeletet bocsátott ki, amely szerint ezentúl csak állami, vagy magán iskolákat ismer el, e szerint tehát a kato-

likus iskolák a jövőben csak úgy lesznek fenntarthatók, ha a hívek fizetik az összes költségeket, a községek és az állam hozzájárulása ki van zárva. Nagyon jellemző a jugoszláv kormányzásra, miként fejlődött, nyert ezen rendelet alkalmazást? Átadom ezért a szót egyik plébánosomnak, aki az ügyről a következőket jelentette: (1920 augusztus elején – Eggert⁴⁰ jelentéseiből – nem tudom.)⁴¹

A helyzet már most az, hogy a régi, magyarországi jogállapot, amely szerint a községek tarthattak fenn községi és katolikus iskolákat, zárdákat, az állam a kat. tanítók fizetését ott ahol szükséges volt, az állami tanítók fizetésének határáig pótolta, fel van dűlva, de az új állapot sincs életbe léptetve. A hitoktatásra vonatkozó rendelet, amely szerint a tanító van hivatva első sorban a hitoktatást teljesíteni, a hitoktató pap csak akkor, ha a tanító más vallású, mint a tanítványok, nincs visszavonva, igaz, hogy végrehajtásáról sem hallottam. Részemről utasítottam a papságot, hogy ahol a hitoktató működése ellen akadályokat emelnének, ott a papság gyűjtse az ifjúságot a templomba és ott részesítse hitoktatásban. A szerb nyelv, történelem és földrajz tanítását a magyar és német iskolákban is szorgalmazzák és pedig oly exorbitáns⁴² mértékben, hogy alig maradt óra más tárgyak számára. Ez a rendelet módosult, de mutatja a végső célt, amelyre törekednek. A középiskolákban a hitoktatás kötelező volta a VI. osztálytól kezdve megszüntetett. A szerb kisebbség a magyar uralom alatt teljesen szabadon kormányozta népiskoláit azon felül volt saját tanítóképzője, főgymnasiuma; valamennyi tanintézet személyzete igénybe vehette számára arányítva a községi segélyezést, minden esetben joga volt azonban az állami fizetés kiegészítéshez. Hogy a jugoszláv kormány ezzel szemben miként bánik el a katolikus elemi iskolákkal? Azt a fentiek mutatják. A középiskolákkal – úgy Újvidéken, Zomborban, Zentán, Szabadkán, Verbászon – egyszerűen akként bánnak el, hogy a helybeli létező, vagy egy szomszédos községben levő szerb gymnasiumba olvasztják bele, mint paralel iskolákat a magyar vagy német középiskolát. Természetesen az ilyen iskolák bármikor összevonhatók, átalakíthatók, megszüntethetők. Az előadottak azt bizonyítják, hogy a jugoszláv kormány tervszerűen bilincsekbe veri a magyar, német kultúrát, még a legelemibb szükségleteket, a népiskolák terén sem akarja kielégíteni, hanem fojtogatja a nemzetiségeket, és azokat a vallással együtt beolvasztani törekszik. Minden reményünket az Apostoli Szentszék oltalmába helyezzük és bízunk, hogy hathatós vétő szavával a vallás és nemzetgyilkolásnak ezen munkáját meg fogja akadályozni, és hogy ezen fáradozásában az úgynevezett „népszövetség” sem fog elzárkózhatni, a nemzeti kisebbségeket nem dobja prédául a balkán falánkságnak.

4.) Az apácákról. A jugoszlávok által megszállott területen a „Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek” 25 iskolát, a Congreg. SS. Salvatoris⁴³ 5 kór- és szegényházat, a Szent Keresztről nevezett nővérek 2 kór- illetve szegényházat vezettek. Eddigélé eltávolítottak a magyarkanizsai és zentai szegény- és a zombori Koczik-féle magánalapítású kat. jellegű árvaházból. Néhány hónap előtt a zágrábi apácák általános főnöknője

40 Feltehetően Egerth Jakab apatini plébános. Egerth Jakab: (Hódság, 1883. május 1. – Kalocsa, 1962. január 2.) 1908-ban szentelték pappá. Miskén, Kishegyesen majd Veprődön volt káplán. 1911-től a kalocsai Nagyszeminárium spirituális, teológia tanára. 1919–1944 között plébános Apatinban, 1944-től kanonok Kalocsán.

41 A levél elküldött változatához minden bizonnyal felhasználjt jelentés sajnos nem található a fogalmazvány mellett.

42 értsd: túlzó, mértéktelen (exorbitáns)

43 Az Isteni Üdvözítő Nővérei, Salvator nővérek

az újvidéki plébános előtt úgy nyilatkozott, hogy legközelebb át fogják venni az újvidéki kórház vezetését. Ha a szerb kormány nem akar tűrni nem horvát apácákat a kórházakban, akkor kevésbé fogja őket tűrni az iskolákban. Az ürügy eltávolításukra az, hogy nem bírják a szerb nyelvet, ami csak részben helytálló, mert elég számosan beszélnek szerbiül, az általános főnöknő pedig el rendelte a szerb nyelv tanulását. Lesz-e ezen intézkedésnek hatása az apácák megoltalmazásában? A jövő kérdése.

Felmerült nevezetesebb sérelmeik az apácáknak a következők: (A zombori – az apáca jelentésből – bírtak.)⁴⁴ (A szerbek – u. a. jelentésből – testvéreknek.)

Az apácák helyzetében is ugyan az a főbaj, ami a papságnál; nem annyira a már felmerült sérelmek, habár azok is elég súlyosak, mint inkább a helyzet precarius⁴⁵ volta, a teljes bizonytalanság, amely elé az intézetek néznek, s anyagi viszonyaik kétséges volta.

5.) A nemzetiségekről. A szláv elem Bács megyében kisebbségben van a magyarral és a némettel szemben. A jugoszláv kormányzat iparkodik a számbeli eltéréseket kiegyenlíteni a szerb elem mesterséges importálásával, másfelől a nemzetiségek, főleg a magyar intelligencia tömeges expatriálásával.⁴⁶ A köz- és a nyilvános életet pedig teljesen szerb külsőbe öltözteti. Zenta város pld. mintegy 30.000 magyar, 1000 szerb lakost számlál, de a város külső képe, a boltok, utcák feliratai szerbek, az utcán alig hallani magyar szót. A városi főtemplom még a háború előtt tűzvész áldozata lett. Az új építkezést évek előtt megkezdték, de a szerb hatóság nem engedi folytatni, a meglévő falakat is le akarja hordatni, mert nem hajlandó tűrni, hogy a város főhelyén kat. és magyar templom emelkedjék. Virágzó magyar községek adósságokkal küzdenek, mert a szerb hatóság a községi földeket elprédálta szerb katonáknak, így a községek kénytelenek szükségleteiket súlyos adóból fedezni. Előkelő szerb hivatalnokok ha a vendéglőkben mulatnak, a költségeket a községek által fizettetik ki. A kisebb hivatalnokok fizetés nélkül távoznak. Magyar és német iparvállalatok, gazdagabb földbirtokosok állandó zsarolásnak vannak kitéve, amelyet szerb, belgrádi és helybeli főtisztviselők részéről kénytelenek eltűrni. Hogy a magyarságot szerető németiséget a magyarságtól elvonják a szerbek titkos favorizálása mellett a pángermán vezetők „Kultur-Bund” nevezett alatt egyesületbe akarják tömöríteni a németeket. A katolikus németiség nem akarja a kulturbundot elfogadni, mert nem bízik vezetőikben, a papság nem látja a katolikus érületet eléggé megvédelmzettnek. Mert a Kulturbund indifferens jellegű, s közelebb áll a protestáns szászokhoz és az evangélikus németekhez, mint a kat. svábokhoz.

6.) Az érseki javakról. Két komplexumban vannak érseki javak Jugoszlávia területén. A déli részen Bács község mellett mintegy 16000 hold erdő és szántó; Baja város körül mintegy 14000 hold erdő és szántó. A bácskai birtokra azonnal rátették a szerbek kezüket, a régi bérlőket kikergették, szerbeknek adták, de azok csak részben művelik, a szép birtok nagy részét a fű növi be. Elszámolásról szó nincs. – A bajai birtokot egy általam kinevezett bizottság kezeli, de a jugoszláv kormány éber ellenőrzése mellett. Bács megyei papok, apácák, zárdák stb. segélyezésére eltűrnek utalványozásokat, de Kalocsára egy fillért nem szabad küldeni, pedig a központi intézeteket: nagy- és kisszeminárium, apáca novitátus az egész megye számára tartom, az elmúlt iskolai évben 3 1/2 millió költséggel.

44 Az említett jelentés szövege külön megtalálható a Generalia iratsorozatban, az alábbiakban még idézzük.

45 értsd: bizonytalan, ideiglenes

46 értsd: kiutasításával, száműzésével

Ellenben súlyos adókat vetnek ki a birtokra, a főtisztviselőknek ajándékokat kell adni, egy belgrádi hivatalnok maga 300,000 koronát vett magához az érseki pénztárból.

Betetőzi az előadott konkrét sérelmeket a teljes jobbizonytalanság, úgyszólván anarchia, amely egyaránt mutatkozik a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban párosulva egész gyakran nagy mértékű megvesztegethetőséggel, korrupcióval. A hivatalnokok, amennyiben a régiek elűzettek és helyükbe szerbek tétettek, nagyobbára és legtöbbször kellő képzés nélküli, műveletlen, tudatlan egyének, akik szakértelem nélkül töltik be hivatalukat. A bírósági ítéletek teljesen bizonytalanok. A telekkönyvi átiratokat kezdik önkényesen gyakorolni, egyszóval minden köz- és magánjog ingadozóvá vált. A hatóságok intézkedései egymásnak ellenmondók. Például a tanügy terén: (Mikor – az Egert jelentésekből – utasításuk.)⁴⁷

Íme ezekben iparkodtam vázolni helyzetünket Bács megyében. Bizonyára ugyan ily állapotok lesznek a pécsi és csanádi egyházmegyéből foglalt részekben. A kéréshez még csak annyi adható hozzá, hogy minden nap újabb és újabb meglepetéseket hozhat, de fájdalom, a változások ritkán szoktak örvendetesek lenni. Mély alázattal esedezem Szentséged lábai előtt, kegyeskedjék hathatós szavával a figyelmet ügyünkre fordítani, hogy a mostani chaotikus állapotok további romlása megakadályoztassék, a kibontakozásnál pedig a vallási és nemzetiségi kisebbségek jogai méltányos módon tiszteletben tartassanak.

Meg kell még említenem az erdélyi püspök úrnak hozzám intézett ama kívánságát, kérelmezni az Apostoli Szentszéknél, hogy suffraganeusaim s ezek az erdélyi, a nagyváradi és csanádi püspökök, további intézkedésig zavartalanul közlekedhessenek velem, mint metropolitájukkal, nevezetesen házassági perekben.

Amidőn e kívánságot kötelességszerűleg előadom, a mostani helyzetet akként írhatom körül, hogy az ítélkezés az említett perekben a jelenben is folyamatban van, de az ügydarabokat nem lehet Románia területéről, ahol suffraganeusok resideálnak, postai uton, hanem csak alkalmilag hozzám juttatni, ami az érintkezést felettébb lassúvá és nehézkessé teszi. Nincs módomban megítélni: van-e kihatás arra, hogy a vasúti közlekedés könnyítésével egyben a postai közlekedés is a közeljövőben szabadabbá válék-e Romániával? Lehetséges volna-e a románok előtt a metropolitáról hallgatva, a suffraganeusok postáját a budapesti apostoli nuntiushoz küldetni továbbítás végett? Avagy a 3 suffraganeus között egy apellatorumi⁴⁸ fórumot kijelölni?

Az Apostoli Szentszék bölcsességének tartva fenn ez irányban is a döntést, legjobban meg fogja tudni ítélni, szükséges-e az intézkedés és milyen legyen az, záradékol megragadom még az alkalmat, hogy kifejezést adjak annak a kimondhatatlan örömmek, vigasztalásnak, amelyet jelen szorongatott helyzetünkben Szentségednek bámulatos, szinte kifogyhatatlan jótékonyágából merítünk. Már a háború alatt csodálva tapasztaltuk Szentséged sikeres közbelépésének, gyámolításának több tanúbizonyságát, jelesül a béke elismertetése, a háború borzalmainak enyhítése különösen pedig a hadifoglyok körül.

A koronáját tette fel aranyban Szentséged irgalmasságának művére, amikor a menekültek, az árvák, a gyermekek segélyezését fejedelmi adományával előmozdítani kegyeskedik. Ezen adományok a budapesti Apostoli nuntius szerető és kiváló gondossága útjain eljutnak rendletetési helyükre. Számítalan könnyet szárítanak fel, fokozzák a szeretetet, a

47 Az említett jelentés szövege sajnos nincs meg a fogalmazvány mellett.

48 értsd: fellebbviteli

bensőséges, gyermeki ragaszkodást a Keresztény Egyház Atyjához és Fejéhez, Szentségedhez.

Amidőn tehát ismételten kifejezem legalázatosabb köszönetünket Szentséged minden jótéteményéért, nehéz helyzetünk elviselhetéséhez kérem magam, káptalanom, a világi és szerzetes papság, a szerzetesnők és a hívek részére apostoli áldását, maradok Szentségednek

*Kalocsa, 1921. febr. 2.
legkisebb fia,
Kalocsai érsek”*

Még egy figyelemre méltó levélváltás történt a magyar politikai vezetéssel 1921 tavaszán az egyházmegye megosztottságát, egy lehetséges szakadás esélyeit illetően.⁴⁹ A minisztérium bizalmas értesítésére Kalocsáról azt válaszolták, hogy „*a kalocsai érseki egyházmegye bácskai részének papsága egy-két pap kivételével minden elszakadás ellen van s mindent elkövet, hogy az be ne következék. Az érseki hatóságnak arra pozitív adata nincs, hogy a szerb kormányon kívül, mely az egyházmegye dismembrációját⁵⁰ Rómában sürgeti, más valaki – különösen kat. pap – akármilyen úton elősegítené a kettéválást.*” Ezt a határozott állásfoglalást azonban végül mégsem küldték el, s az idézett sorokat áthúzva, a képet tovább árnyalták. A többszörösen is javított-kiegészített levél végül a következőképpen szólt:

„Nm. Dr. Vass József Vall. és Közokt. Min. Budapest

A szerbektől megszállt területen levő egyházak elszakadására vonatkozó bizalmas értesítése kapcsán van szerencsém nagyméltóságod szíves tudomására hozni, hogy azon hír; mintha a Délvidéken levő magyar egyházak a Felvidék mintájára el akarnának szakadni a Kalocsai érsekségtől, nem helytálló, mert még a német, illetve bunyevác vagy sokak hitközségeik felől sem jött ide ilyen természetű tudósítás.

Az tény, hogy néhány, bunyevác származású lelkész, mint Budanovich Lajos és Raich Balázs⁵¹ szabadkai plébánosok, továbbá Kuluncsich Illés⁵² nyug. dusnoki plébános, jelenleg szabadkai lakos, Vidákovich Pál⁵³ monostorszegi plébános és Piukovich Ferenc⁵⁴

49 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1402/1921. Kalocsa, 1921. III. 30. Többszörösen javított, először tintával írt, majd ceruzával kiegészített fogalmazvány.

50 értsd: megosztását

51 Budanovich Lajos 1920-tól volt Szabadka-Szent Teréz plébánosa, életrajzi adatait ld. korábbi jegyzetben. Raich/Rajic Balázs: (Szabadka, 1878. jan. 7. – Szabadka, 1951. jan. 3.) 1902-ben szentelték pappá, káplán Dusnokon, Hercegszántón, majd 1906-tól Szabadka-Szent Teréz plébánián. 1911-től Szabadka Szent Rókus plébánosa, 1923-tól a Bácskai Apostoli Adminisztratúra általános helynöke, 1928-tól apostoli protonotárius.

52 Kuluncsich Illés (Szabadka, 1857. júl. 31. – Szabadka, 1929. febr. 5.) 1880-ban szentelték pappá, Dusnokon és Nemesmiliticsen volt káplán, 1885-től hitoktató Szabadkán. 1893–1918 között dusnoki plébános, 1905-től esperes, 1910-től pápai prelátus, 1911-től tiszteletbeli kanonok.

53 Vidákovich Pál (Nemesmilitics, 1879. márc. 18. – Szabadka, 1943. júl. 2.) 1901-ben szentelték pappá, káplán volt Szondon és Bajmokon, 1906-tól hitoktató Szabadkán. 1917–1921 között Monostorszegen plébános, majd szolgálaton kívül helyezték betegsége miatt, rövid időket lelkipásztorkodott még Vajszkán és Pacséron.

54 Piukovics Ferenc (Bácsalmás, 1880. júl. 26. – Zenta, 1967.) 1905-ben szentelték pappá, káplán volt Vas-kúton, Hercegszántón Bácsalmáson és Zomborban. 1919-től Monostorszegen, 1921-től Bácsan káplán, 1923-tól plébános-helyettes Monostorszegen.

monostorszegi káplán főleg kezdetben nagy előszeretettel viseltettek a jugoszláv kormány, illetve a szerb megszállás iránt. Újabban azonban tapasztalván azon üldözést, melyben Jugoszlávia a kat. egyházat főleg a kat. iskolák elnyomása által részesíti, Budanovich és Raich a szerb barátságtól elhidegültek (az egyház érdekeinek ismételtlen védelmére keltek), s ezért a jugoszláv kormánytól többé-kevésbé hitelvesztetteké váltak.

Hogyan ugyanazok nem kívánják-e az elszakadást, de nem szerb, hanem kath. horvát vezetés alatt, azt nem merném tagadásba venni. De számszerűleg a bunyevác hívek és papok törpe minoritást képviselnek, és legalábbis meg vannak oszolva az elszakadás kérdésében, a hívek nagy többsége ellene van. A magyar és német elemről természetesen ugyanez fokozottabb mértékben áll.

Kalocsa, 1921. III. 30.”⁵⁵

Bármennyire is elképzelhetetlennek tűnt a szakadás a hívek tömegei és a papság számára, alig két év múlva mégis bekövetkezett: 1923. febr. 17-én közölték Várady Lipót Árpád érsekkel a szomorú hírt, hogy a szentszék főpásztori jogköréből kivette egyházmegyéje nagy részét, a Bácska határon túli területét, s az újonnan kinevezett apostoli adminisztrátor, Budanovich Lajos szabadkai plébános joghatósága alá rendelte. A már évek óta szívbeteg érsek számára tragikus fejlemény volt ez a szó szoros értelmében: korábban a pápai nunciának úgy nyilatkozott, hogy egyházmegyéje szétszakítását nem fogja túlélni. 1923. február 18-án meg is halt, és február 21-én temették el Kalocsán, a főszékesegyház kriptájában.

Ezzel a jogvédő törekvések lehetőségei bezárultak, és a határon túli területekkel kapcsolatos egyházkormányzati jogok elvesztek Kalocsa számára.

AZ URALOMVÁLTÁS MEGPRÓBÁLTATÁSAI A BÁCSKÁBÓL ÉRKEZŐ JELENTÉSEK TÜKRÉBEN

A Délvidékről érkező egyházi jelzésekből-jelentésekből is látható, hogy az iskolák államosítása és a hitoktatás ellehetetlenítése súlyos próbatételt jelentett, de az említett konfliktushelyzetekből további nehézségek sora rajzolódik ki a háttérben. A teljes átrendeződést kísérő, erősödő félelmek egyik világos jele volt, hogy a hasonló Kalocsára küldött jelentések általában inkognitóban, névtelenül születtek. Több ilyen jelentés is megtalálható egy 1921-es aktában:⁵⁶

„Bizalmas!

Mellékelve eredeti, teljes szöveggel a 31691. sz. isk. rendelet.⁵⁷ Kitiltják és részben kitiltatták már kath. papságot az iskolákból. Van, aki előadás után ott az iskolában végzi 15–20 percnyre a hitoktatást; mások külön arra való nagyobb helyiségben. Ha kitavasodik, a templom, mely most erre a célra hideg, lesz erre alkalmas! Hová jutottunk? Ah, nem maradhat így! Még nem gördült le végképp a függöny! Ezek a sovíniszta, erőszakoskodó

55 Aláírás nélkül, de minden bizonnyal Várady Lipót Árpád érsek nevében küldték el a levelet.

56 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1512/1921. *Közlemények a jugoszláv részen történt egyházi és iskolai rendelkezésekről.*

57 A cirill betűs, szerb nyelvű nyomtatvány ma is megtalálható a levél mellett.

uracskák még nincsenek túl az árkon! Van bunyevác község, hol a pravoslavizmus veszedelme fenyeget. Uszítók, lázítók, himpellér gézengúz gazemberek mindig akadnak. Az erőszakoskodások napirenden! A tűzzel-vassal való, legenergikusabb szerbesítés folyik. Tanítók, szerbül nem tudó hivatalnokok számára három havi szerb kurzusok tartanak. Az iskolákban szerb nyelvre stb. heti 9 óra fordítatik. Az összes kérvények, beadványok, hivatalos jelentések stb. mind-mind szerb cirillcával íratnak. A drága magyar szónak ex officio,⁵⁸ már se híre, se hamva.

Jóminap történt, hogy egyik vasárnapon, központi utasításra, egy titkos megfigyelő volt a nagymiséén: miért, miért nem? – hogy megfigyelje és jelentést adjon, nem volt-e valami ünnepély, magyar(!) ügyre vonatkozólag? Máig sem kutattam az ok után, nem is tehettem, mert csak utólag értesültem sub rosa.⁵⁹ Baj nem esett, mert az istentisztelet prédikációval rendes lefolyású volt. A többi községekben is megtették ezt a megfigyelést...

Előrelátó tekintettel fölhívom a Ft. Hatóságfigyelmét az aug. 20-iki Szent István napra. Ez nem csak a magyarságnak, hanem az egész katolicizmusnak az ünnepe. Kérem idején intézkedni, hogy az ünnep megtartása annak idején ne zavartassék, ne akadályoztassék; hogy államellenes aktusnak ne minősíttessék, hogy a lelkiismereti, kath. szabadság ne sértessék s a magasztos jelentőségű ünnep köznappá ne degradáltassék.

Az Újvidéken megjelenő „Délbácska” 1920. december 24-iki száma rövid jelentésben hozta, hogy a Ministerium Beogradban 46756 sz. isk. rendelettel, az iskolák vagyonának átvételét további terminusig fölfüggeszti. Úgy látszik, hiba van a kréta körül! Azt gondolhatták talán, hogy minden község ész nélkül csak úgy odadobja iskoláit a szerb molochnak.⁶⁰ A legtöbb község reluktált,⁶¹ s ahol az iskolai épületek is a kath. hitközségéi, s nem a politikai község nevéen, föltétlenül az iskolák megtartása mellett foglaltak állást. Tehát nem mertek még végképen erőszakoskodni ily esetekben! S ez csak a vojvodinában történt. A horvátok és szlovének iskolaügyeibe nem mertek beavatkozni! De hol itt az igazság? De hisz ép ezt ne keressük itt! Ez nincs! A titkos vagy bevallott cél: a katolicizmusnak minden vonalon való megbénítása! De nem félünk ettől! Nagyobb csatákat vívott s győzelmeiket aratott már finaliter a katolicizmus! Isten úgy segítjen! A legteljesebb discreciót alázattal kérem!”

Feltehetően egy zombori iskolanővértől származó, névtelen jelentés is szerepel ugyan ebben az aktában, benne az iskolanővérek helyzetéről olvashatunk.⁶²

„A szerbektől szenvedett sérelmek az Iskolanének iskoláiban.

A zombori apáca intézetben 1920 szeptemberében a szerb polgármester és a szerb tanítóképző igazgatója lefoglalták a kereskedelmi és polgári iskola tantermét, a teljes felszereléssel együtt, s oda helyezték át a szerb tanítónőképzőt. A testvérek azóta a megmaradt két tanteremben s kicsiny hálószobákból alakított szobákban tanítják a polgári és kereskedelmi isk. összes tanulóit: a székeket a tanulók hozzák magukkal.

58 értsd: hivatali használatban

59 értsd: titokban, bizalmasan

60 Moloch/Malak ókori, kánaáni istenség-bálvány, akinek gyermekeket is áldoztak.

61 értsd: ellenkezett (lat. reluctans)

62 Név és dátum nélküli, négy oldalas gépelt levél, az Érseki Hivatalban minden bizonnyal ártírták-felhasználták, és ennek során bizonyos javításokat-kihagyásokat eszközöltek (áthúzással, zárójelekkel). A fenti átirásban a teljes szöveget közöltük.

A főnöknő már két ízben járt Belgrádban úgy a vallás- mint a közoktatásügyi miniszternél; az előbbi kilátásba helyezte ugyan az ügy felülvizsgálását, az utóbbi azonban nyíltan kimondotta, hogy ők a szerbek teljesen a franciák eljárását követik a szerzetes-nőkkel szemben, vessék le tehát a zárdai ruhát, legyenek civilek, akkor alkalmazni fogják őket, mint állami világi tanerőket. Erről a testvérek természetesen hallani sem akarnak. A napokban itt járt zombori főnöknő nyilatkozata szerint még semmi kedvező fordulat nem állt be ügyükben.

A szabadkai intézetbe szeptember hó 5-én két hivatalos iratot küldött Mándits tanfelügyelő: az elsöben kijelenti, hogy a mai naptól kezdve a zárda elemi iskolája állami iskola és kötelező nyelve a szerb-horvát. A második leirat tartalma, hogy a polg. és kereskedelmi iskolát az 1030. törvénycikk értelmében megszüntették. A főnöknő erre egy városi tanácsos ajánlatára leutazott Belgrádba, hol Sztojánovich referens felszólítására megszerkesztett egy kérvényt, hogy engedélyezzék iskoláinkban továbbra is a magyar nyelv használatát; a kérvényhez csatolta a beíratási íveket is, annak igazolására, hogy tanítványaik mind magyar anyanyelvűek. A referens kilátásba helyezte, hogy rövid időn belül megkapják a kedvező választ, de úgy látszik, az még mindig késik, mert legutolsó levelében arról panaszkodik a főnöknő, hogy Mándits tanfelügyelötől felszólítást kapott, igazolja magát 3 napon belül az iskolák megnyitása miatt; azóta egy sürgöny-válaszból csak annyit tudunk, hogy iskoláik még mindig függöben vannak. Arról is értesültünk, hogy a főnöknőnek a legmagasabb árat ajánlották fel az intézet épületének átengedése ellenében.

Az úgynevezett „háromszögben” levő bajai, bácsalmási, mélykúti és kunbajai zárda-iskolák tanítónőitől július óta megvontak minden fizetést.

Zomborban a Koczik⁶³ magánalapítású, de kat. jellegű árvaházból kénytelenek voltak a nővérek 1920. augusztus 31-én távozni. Ennek előzményei a következők:

A Koczik-féle apról Spanyol, városi tanácsos még 1917-ben azt a nyilatkozatot tette, a főnöknő előtt, hogy az oly hatalmas összeget képvisel – készpénzben, értékpapírokban, de főleg ingatlanokban, – hogy az újonnan alapított árvaház e tőkének egy évi kamatait sem képes fölemészteni, tehát a tőke évről-évre növekszik. A város 50 évre kötött szerződéssel kisgazdáknak adta bérbe a Koczik-féle földeket, szállásokat, még annak idején, háború előtti árakban. A drágaság nőttön-nőtt, de a bérlet-összeget nem emelték. A bevétel kezdett csökkenni. Közben a testvérek és árvák ellátására megállapított fizetés csekélynek bizonyult. A főnöknő fizetésemelést kért, sok könyörgésre megkapta.

Aztán jött a szerb megszállás. Spanyol tanácsos féltette a Koczik-alapot s erre való tekintetből nem távozott a városházáról a többi hivatalnokkal, csupán azután, midőn a szerbek – utolsónak – ezt a vagyont is elvették a magyaroktól. Első dolguk volt: a bérbeadott földeket kivenni a kisgazdák kezéből és helybeli szerbeknek átadni, akik dacára nagy vagyonuknak, potom áron, csaknem ajándékba kapták a földeket. A bevétel alig számbavehető. Az értékpapírok is süllyedtek, vagy egészen értékvesztettek, a tőke megcsappant.

Közben az árvaház nem volt képes kiadásait a fizetésből fedezni. A főnöknő fizetésemelést, drágasági pótlékot kért, sok könyörgésre azt határozták a szerbek, hogy a fizetést nem emelik, de a testvérek és árvák számát redukálják, a cselédtartást beszüntetik.

63 Az alapító Koczik Pál (kb. 1823–1881) ügyvéd Bács-Bodrog vármegyei alispán volt, aki a kiegyezés utáni időszakban tevékenykedett, később Baján élt. A Vasárnapi Újság 1881. évi 3. száma (46.o.) szerint Zomborban halt meg, 58 éves korában, és végrendeletében minden vagyonát a Bács megyei vagyontalan árvák nevelésére hagyta.

A végrendelet szerint csupán zombori gyermekek vehetők föl az árvaházba, meghatározott számban. A szerbek azt a pontot már rég nem respektálták. Összeszedtek montenegrói hadiárvákat és e szerb gyermekekkel tömték meg az árvaházat, számon felül. Most a zombori gyerekek nagy részét elbocsájtották, de a szerbek közül egyet sem vittek el.

A drágaság folyton nőtt, de az újból kért fizetésemelés elmaradt. A gyermekek közül ismét elbocsájtottak többet. A testvérek most már kézimunkával és a kert terményeiből tartották fenn magukat. A szerbek ezután még az eddig kötelező természetbeni szolgáltatások kiadását is megtagadták. A főnöknő kénytelen volt pénzkölcsönt fölvenni.

Azután egészen beszüntették a fizetést azon ürügy alatt, hogy tanácsülés elé viszik a fizetésemelés kérdését. Evégből a főnöknőnek költségvetést kellett készítenie, múlt évi kiadásairól be kellett számolnia, hogy lássák: vajon csakugyan nem elég-e az árvák után fizetett havi 60 K. fejenként és a testvéreknek a havi 90 kor. fizetés? De az ügy hónapokig húzódott, határozatot nem hoztak, és fizetést nem adtak. Az adósság is folyton nőtt, a helyzet így tarthatatlanná vált.

Ekkor tárgyalt a főnöknő a Tisztelendő Anyával,⁶⁴ majd Öexcellenciájával⁶⁵ és elhatározták a fölmondást. A szerbek örömmel fogadták, hisz éppen erre vártak, ezért gyötörték őket. A testvérek ezután eladták az ő dolgaikat (amit t.i. nem a város szerzett be a ház berendezésére), s ebből egyenlítették ki tartozásaikat, ebből tellett az útiköltségre is.

Az árváknak távozniuk kellett, csupán néhány szerb gyerek maradt ott, akiket a szerb „Nőegylet” tagjainak gondozására bíztak.

Van a végrendeletnek egy nyomós pontja: hogy t.i. a hagyományozó a városra bizza a vagyon kezelését szigorúan körvonalazott előírások szerint. Ha azonban a város eltérne az előírásoktól, a vagyonkezelés joga reá nézve megszűnik és az Egyházra, a kalocsai érsekre száll át. A főnöknő közölte a végrendelet e pontját Körmőczy⁶⁶ plébános úrral, aki azonban nem akarta magát a szerbekkel szemben exponálni, s inkább nem vette tudomásul e pontot; így e vagyon, mely milliókat ér, egyelőre elveszett az Egyházra nézve. A plébános nyugodtan nézte a testvérek távozását, sőt búcsúzó szava sem volt hozzájuk. Ezen a papság több tagja megütközött és sajnálkozásuknak adtak kifejezést, a főnöknő előtt.

Hogy a többi zárda-iskola ügye hogyan áll jelenleg, azt a közlekedés nehézsége, szint lehetetlensége miatt nem tudhatjuk. A szerbek ugyanis hallani sem akarnak arról, hogy a Bács megyei zárdákat a kalocsai Anyaház kormányozza, s ezért roppant óvatosan kell a testvéreknek eljárniuk; igen sok levél elveszett már a postán, úgy amelyek az Anyaház küldött, mint azok, amelyeket a házfőnöknők küldtek.

Még nehezebb a határ átlépése, útlevele egy eset kivételével mindaddig hiába vártak a testvérek, akiknek áthelyezés és a beöltöztetés céljából okvetlenül át kellett jönniük, leírhatatlan nehézségeken, sok zaklatáson kellett – szökve – átjönniük, ami nem egynek egészségét tette tőkre. Egyik testvérünket két jelölnővel együtt Baján letartóztatták, átvizsgálás céljából teljesen levetkőztették, egy másik testvért pedig saját ernyőjével, majd puskatussal ütlegették, mert a határon való átbocsájtását megsürgette.

64 A Miasszonyunkról nevezett Szegény Kalocsai Iskolanővérek Társulatának általános főnöknője Bleilőb M. Bernárda nővér volt Kalocsán.

65 A levélíró szerint az ügyben Várady Lipót Árpád, kalocsa-bácsi érsek véleményét is kikérték.

66 Körmőczy Ernő zombori apát-plébános.

Tisztelendő Anyának arról is van tudomása, hogy azon tanítónő-testvérektől, akiket az elhunyt, megbetegedett vagy a noviciátusba hívott tanerők helyett Bácskába küldöttünk, megvonják a fizetést, ami elég bajt okoz anélkül is sokat nélkülöző testvéreinknek.”

1920 májusában Dr. Tantos Gyula⁶⁷ bajaszentistváni plébános írt egy jelentést Érsekcsanádrról, ahová postázás-levélváltás céljából ment át a megszállt területről, Bajáról. Bár küldetésének célja elsősorban a „hűségesküvel” kapcsolatos érseki állásfoglalás megszerzése volt, beszámolójából az uradalmi birtokok helyzetéről is információkat kaphatunk.⁶⁸

„Nagyméltóságú Érsek Úr!

Ma délután 4 órakor Czeizlinger⁶⁹ úr jelentette, hogy a papságnak, apácáknak és tanítóknak esetleg már a közeli napokban le kell tenniük a hűségesküit Jugoszlávia alkotmányára. Jövő szerdán – május 19. – két papból álló bizottság fog Baján megjelenni, hogy Excellenciádnak rendelkezését e tekintetben átvegyék. A válaszáért magam jövök el Csanádra még azon esetben is, ha kedden nem lenne postaváltás, mert igen nagy horde-rejű kérdésről van szó. Kívánatos volna, mint irták, hogy egyöntetű eljárás legyen előírva mindenkinek, mert különben igen nagy keveredés lesz az egészből. Az apácák közül is sokan úgy nyilatkoztak, hogy inkább hazamennek szüleikhez, ha nem lesz egységes utasítás. A papság igen nehéz helyzetben van. Tegnap – május 14. – volt nálam Haug A.⁷⁰ bácsordasi káplán, kit hasonló ügyben küldött ki a bácsstóvárosi és az újvidéki esperesi kerület. Elvileg a dolog egyszerű, de gyakorlatban óriási a nehézség, mert a köztisztviselők közül is sokan inkább kivándorolnak. Mi lesz akkor, ha a papság is otthagyná híveit? Annyi bizonyos, hogy a szerbek szeretnék, ha a szegény nép vezetőik nélkül maradna. Hogy milyen világ lesz, azt nem tudjuk, de furcsa dolgokra lehetünk elkészülve.

Eppen ma hallottam, hogy a bajai görög keleti szerb papot kinevezték Bács megye főjegyzőjének. Egyébiránt Zomborban sok a pópa-főtisztviselő, ezek lesznek az új regime alatt a vezető emberek, ami pedig nem jót jelent.

Május 8-án ismét voltak a szerbek az uradalmi irodában⁷¹ vizsgálatot tartani, pénzt nem sokat találtak, nem bántották. Sikerült megszabadulni simán. Vicerektor úr, hiszem,

67 Dr. Tantos Gyula volt 1919–1921 között a megszállt részeken az érseki uradalom adminisztrátora.

68 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1536/1920. sz. 1920.V.17. Uradalmi. *Jelentés, a szerbek nagy károkat okoznak, a papok tegyék-e le az esküt.* Csatolva az 1544/1920. sz., fentebb már idézett aktahoz: *Utasítás a jugoszláv eskü letevésére.*

69 Czeizlinger Lajos, Baja-belvárosi plébános-helyettesről van szó. Czeizlinger Lajos: (Budapest, 1882. jún. 9. – Kálcsa 1956. dec. 24.) 1904-ben szentelték pappá, a következő években Homokményen, Miskén, Topolyán, Temerinben, Mélykúton, Martonoson és Bezdánban volt káplán. 1914–1918 között tábori lelkész, 1919-től Baja-Belvárosban káplán, majd 1920 tavaszától plébános-helyettes ugyanott. 1922-től plébános-helyettes Baja-Szent Szív plébánián, majd 1927-től Soltvadkerten. 1933-tól az egyházmegyei Actio Catholica titkára, 1939-től kórház-lelkész Kalocsán, majd 1949-től nyugdíjas.

70 Haug Antal: (Szenttamás, 1890. máj. 12. – 1945. júl. 15. fogságban) 1913-ban szentelték pappá, Veprődön és Palánkán káplán, majd 1917-től tábori lelkész. 1919-től káplán Bácsordason, 1923-tól Szabadka-Szent Rókus plébánián. 1927-től az Adminisztratúra hivatalában dolgozik, és kórház-lelkész Szabadkán. 1930-tól plébános-helyettes Csonoplyán. Az 1945-ös egyházmegyei körlevéli közlés szerint a mitrovicei börtönben halt meg.

71 A bajaszentistváni érseki uradalomról van szó, melynek központja, ill. a birtokok egy része a megszállt területre esett.

tett róla jelentést. Hétfőn kilátásba helyezték a könyvvizsgálatot, hogy mi lesz az eredmény, azt nem tudom. Másrészt bizalmas helyről azt súgták, hogy az erdőben levő fát – gyérités, csúcscsárazfát – valószínűleg el fogják rekvirálni. Minden jel arra mutat, hogy menni készülődnek s utoljára is, el akarnak vinni még mindent, amit csak lehet. Az utolsó barak deszkáit a héten elszállították. A gimnázium miatt is volt bajunk, erővel meg akartak bennünket fogni, de nem sikerült. A zirciek szerencsére a sematizmusban is szerepelnek, s így arra való hivatkozással tartásdíjukat meg lehetett állapítani formászerűleg is.⁷²

Nemes⁷³ erdőmérnök úrral beszéltem telefonon május 14-én. Jelentette, hogy az érseki uradalmat nagyon meg akarják károsítani. A szerb patriarchatus földjeit 400 kor., az érs. urad. földeket 125 kor, az erdei irtás földeket 200 kor. akarják kiadni. Ez ellen fellebbezni fogunk s Hárs urat⁷⁴ leküldöm Bácsba, magam nem mehetek, mert a jövő héten valószínűleg erős harcunk lesz. A kassza üres, már most is, nálam vannak az értékek, amelyek még rendelkezésünkre állanak.

Az erdőlopás nagyban megy ismét, nem lehet tenni semmit sem. Nagy baj az, hogy a kormánybiztos Dr. Mátics,⁷⁵ mint bátyám referálta, rossz indulatú szocialista. Dolinka⁷⁶ alatt nem voltak ilyen bajok, de ez most más húrokat penget. Ő maga ad igazolványokat a fahordásra, s így megy minden, hiába minden tiltakozás. Igaz, hogy ágra és szárazfára szól az engedély, de a notórius fatolvajoknak csak írás kell, a többit elvégzik az erdőben. Az erdőőrök sem mernek fellépni, mert életük nem biztos. A pandúri köris kultúrából már nincsen sok, a rezéti erdőt is kikezdték. Most, hogy látják a szerbek, hogy ki kell menniök, mindenütt ártnak, ahol csak lehet.

Zárom rövid jelentésemet, mert vissza kell mennem Szentistvánra. Bocsánatot kérek, hogy gyorsan kellett írnom, de az idő igen rövid volt, a jelentést pedig még ma meg kellett írni, hogy holnap Kalocsán lehessen.

Nagyméltóságod felszentelt kezeit csókolja
Érseksanád, 1920. május 15.
Dr. Tantos Gyula plébános”

72 A Ciszterci rend III. Béla Gimnázium működtetésének nehézségeire utal a levélíró. Tantos a ciszterek védelmében rendszeresen közreműködött-közvetített, a gimnázium berendezéseit rekvirálták, anyagi forrásait elvonták, de a magyar gimnázium működése minden ellehetetlenítés-nehézség ellenére folyamatos maradt. Ld. Dr. KNÉZY Lehel: *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921). Történelmi feljegyzések. 1940.* A hasonmás kiadás a Türr István Múzeum (Baja) és a Múzeumbarátok Köre Alapítvány gondozásában jelent meg 2009-ben. 194–195.o. (A továbbiakban: KNÉZY: *Baja 1918–1921.*)

73 Nemes Béla 1907-től a Bácsai kerület erdésze, 1918-tól erdőmérnöki, 1922-től főerdőmérnöki beosztásban. Ld. RÁDI József: *Kalocsán – Gemencről. A Kalocsai Érseki Uradalom erdő- és vadgazdálkodásának története az 1700-as évek végétől 1945-ig.* Kalocsa, 2012. 511.o. (A továbbiakban: RÁDI: *Kalocsán – Gemencről.*)

74 Hárs Richárd 1897-től a Szentistváni kerület erdésze, 1918-tól főerdőmérnök, 1920–1922 között vezérigazgató. A szerb megszállás idején a bácsi és a szentistváni erdőgondnokságot vezérigazgatóként vezette. Ld. RÁDI: *Kalocsán – Gemencről*, 510–511. o.

75 Dr. Martin Matic szerb kormánybiztos, főispán szocialista elkötelezettsége valóban közismert volt, úgy tudták, végül túlzott baloldalisága miatt váltotta le a szerb kormányzat. (Ld. KNÉZY: *Baja 1918–1921.* Dr. Martin Matic Márton említéseit)

76 Dolinka Vazul a megszállás idején Baja város szerb polgármestere, Martin Matic kormánybiztossal sokat rivalizáltak, a küzdelem végül mindkettőjük állását veszélyeztette. (Ld. KNÉZY: *Baja 1918–1921.* Dolinka Vazul említéseit)

A „BAJAI HÁROMSZÖG” VISSZATÉRÉSE

A demarkációs vonal Észak-Bácskában Baja, Csávolgy, Felsőszentiván, Mélykút, Kiszállás (Tompá), Röske települések határában haladt, a néhai Bács-Bodrog vármegye területéből mindössze Jánoshalma és még két község, Rém és Borota maradt magyar fennhatóság alatt. Az említett vonal és a mai országhatár közötti, bajai háromszöggént is emlegetett terület Baja városával és még 22 községgel végül 1921 nyarán térhetett vissza Magyarországhoz. 1921. augusztus 20-án, Szent István király ünnepén kezdték meg a bevonulást a magyar katonák a térségbe, Bajára 21-én, vasárnap, a polgári közigazgatás tisztviselőivel együtt, két hajón érkeztek.⁷⁷ A szerb csapatok augusztus 19-én kaptak parancsot a kiűrésre, mely a visszaemlékezések szerint kifosztást is jelentett, kb. kétezer szekérnyi ingóságot vittek el, és az elérhető élőjóságokat is igyekeztek áthajtani a határon (mindez a békeszerződés értelmében tilos lett volna). A fentebb idézett, egy évvel korábbi Tantos-levél által jelzett veszélyek-állapotok tehát sajnos tartósak maradtak, a hosszúra nyúlt kivonulás rengeteg anyagi kárt okozott a térségben, bőségesen nyílt alkalom a kiszemelt javak megszerzésére és „átmentésére”.

Baján a bevonulókat fogadó népünnepély egyik fontos, megható pillanata volt, amikor a bajai hölgyek által himzett hatalmas, fehér selyemzászlót átadták a Nemzeti Hadsereg 9. gyalogezredét képviselő Pleplár alezredesnek. A Patrona Hungariae arcképevel ékített zászlót a bajai hölgyek titokban, még 1919 júniusában hímezték, majd hosszú időn át rejtgették. Ötletesen a belvárosi templom oltárpárnájában helyezték el, így igazán méltó helyen, az oltáron rejtőzve várta éveken át ez a féltve őrzött tárgy átadásának pillanatát.⁷⁸

A bajai ünnep egyik szónoka Czeizlinger Lajos, Baja-belvárosi plébános-helyettes volt, akinek internálását kezdeményezték korábban a szerb hatóságok a Szent József férfi kongregáció keretein belül működő irredenta csoport támogatása miatt (a csoport egyébként kulturális rendezvények, zenei- és irodalmi estek formájában tevékenykedett, jelmondata „Bátran Krisztusért és a Hazáért!” volt). Hasonló okokból fogták el, majd utasították ki Borsay István⁷⁹ hitoktató-lelkész is Bajáról.⁸⁰ Az említett kongregációs tevékenység a Baja-belvárosi plébánián Budanovich Lajos plébános távozása után bontakozott ki 1920. januárjában, amikor Budanovich Szabadkára költözött, s a plébánia irányítását adminisztrátori kinevezéssel Czeizlinger Lajos, korábbi káplán vette át.⁸¹

A magyar bevonulás, Észak-Bácska visszatérése reményt keltő és megerősítő volt sokak számára, akik bíztak benne, hogy egykor talán még Szabadka, Dél-Bácska is ünnepelhet. Az államhatártól függetlenül, a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területi-egy-

77 KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 190–191. o.

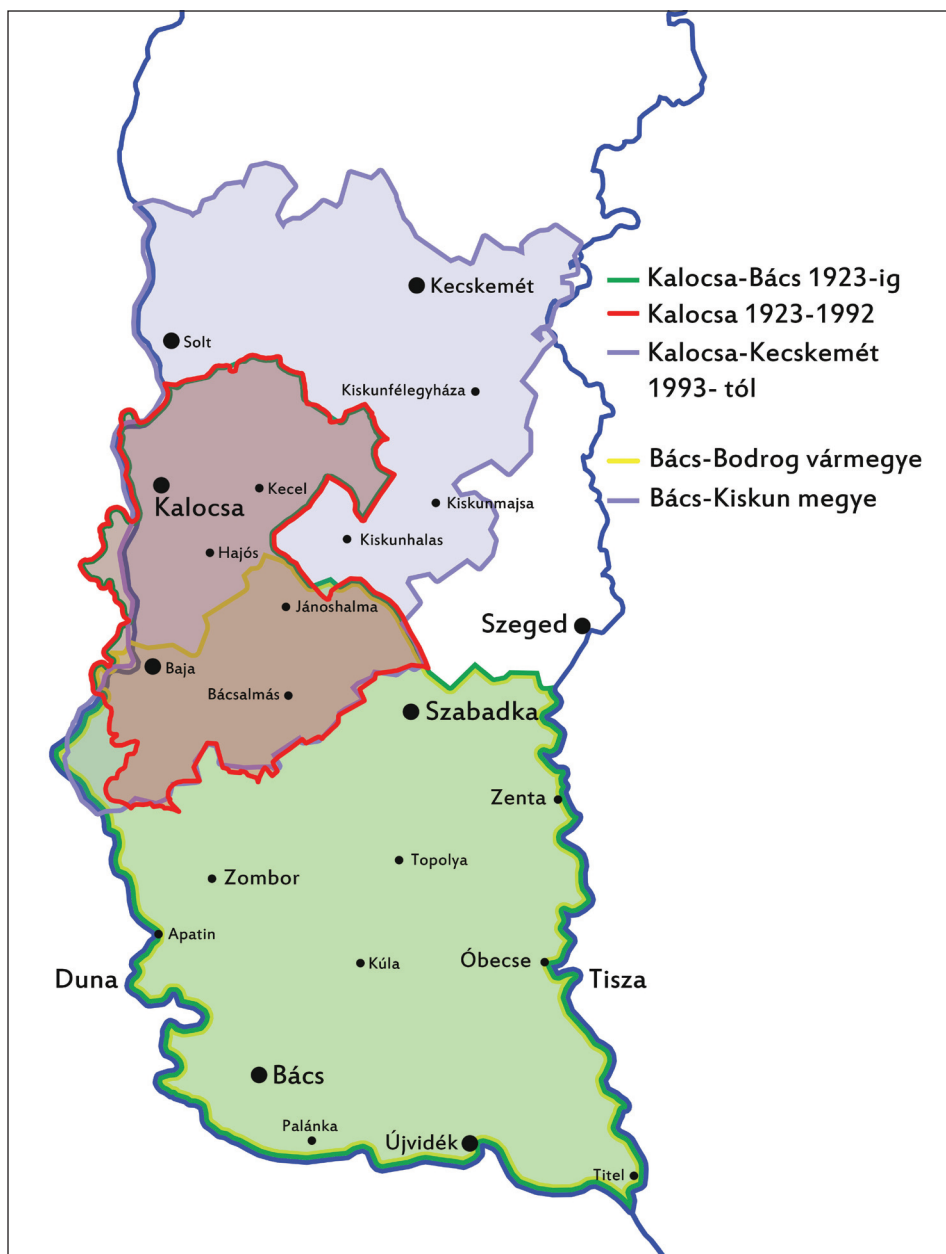
78 KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 192–193. o.

79 Borsay István: (Soltvadkert, 1890. dec. 26. – Székesfehérvár, 1967. júl. 9.) 1915-ben szentelték pappá, Paripáson, Szilbereken, Péterrévén és Palánkán volt káplán, 1918 decemberétől Baján hitoktató. 1921-ben rövid ideig Soltszentimrén és Soltvadkerten is szolgált, majd visszatért Bajára. 1923-tól plébános-helyettes Tataházán, 1924-től Kalocsán adminisztrátor, 1927-től Nagybaracsán, 1929-től Kiskörösön, 1944-től Szeremlén plébános. 1945-től nyugdíjas.

80 KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 109–111. o.

81 KFL.I.1.b. Baja-Belváros 1431/1920. Ér.: 1920. V. 10. *Baja. Iparos-kereskedő kongregáció alakult. Jóváhagyást s bekebelezést kérnek.* Czeizlinger adminisztrátor tájékoztató és kérelmező levele Baján kelt, 1920. ápr. 20-án. Ld. csatolva KFL.I.1.b. Baja-Belváros 2725/1920. sz. alatt. Ér.: 1920. IX. 9. *Baja. Az újonnan alakult férfi kongregáció bekebelezetett.*

házkormányzati egysége még másfél éven keresztül megmaradt, a megosztás itt csak 1923 februárjában következett be. Ahogy tanulmányunk elején említettük, a Szentszék 1923. február 10-én, Szabadka központtal hozta létre a Bácsi Apostoli Adminisztratúrát a főegyházmegye határon túli részének kormányzására. Kalocsa számára ez a területvesztés – leszámítva az 1941–1944 közötti időszakot, amikor a kalocsai érsek kapta meg az adminisztrátori jogokat – véglegessé vált, bár Róma az Apostoli Adminisztratúrát végül csak jóval később, 1968-ban nyilvánította önálló püspökséggé, Szabadkai Egyházmegye (Dioecesis Suboticana) néven. A Bácsi Apostoli Adminisztratúra első kormányzója Budanovich Lajos volt, az ő nevével a szerb megszállás idején előbb Baja-Belváros, majd Szabadka-Szent Teréz plébánosaként találkozhattuk. Budanovich 1927-től cisamei c. püspökként (Episc. consecr. tit. Cisamensis), egészen 1958-ban bekövetkezett haláláig látta el megbízatását, melyben egy rövid megszakítást jelentett 1941–1944 közötti felmentésének részben Magyarországon, majd Szabadka-Szent Teréz plébánián töltött időszaka.

A kalocsai érsekség területének változásai a 20. században